

X 809

U: Keserői Katalin
Smettelés

FORRÁSKIADVÁNY

A Magyar Képzőművészeti Egyetem a Mester születésének 100. évfordulójára megjelentette Barcsay Jenő *Munkám, sorsom, emlékeim* című önéletrajzát.

Gyönyörű könyv, méltó dokumentuma az egyetemre válásnak is, aminek köszönhetően remélhetőleg hasonló forráskiadványok látnak a jövőben napvilágot a hajdani Mintarajziskola, majd Főiskola s egyúttal művészetünk történetét felderítendő, a művésznövendékek elé példát s lehetőségeket állító kiállításokkal együtt, melyek helye – mint a mostani Barcsay-kiállításnak is – a Főiskola Barcsay-terme. A könyvbemutató és a hozzá csatolt beszélgetés Barcsayról már önmagában termékeny kiindulópontot adott a művészettörténet jövőbeli értékelő és kutató munkájához.

Ebben az első lépést egy festő tette meg: Károlyi Zsigmond, az egyetem festészeti tanszékének vezetője szerkesztette és jegyeztelte a könyvet, történést jellemző (?) pontossággal. Az csak a beszélgetés során derülhetett ki, hogy a könyv alapját képező interjúkat egykor talán nem is Petényi Katalin művészettörténész, hanem Korga György festő és felesége készítették, akiknek birtokában ma is megvannak a hangszalagok. A kezdeményezők tehát maguk is alkotók, s egy mester munkásságának jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint kollégáinak érdeklődése. Ez az érdeklődés olykor különbözik a művészettörténetétől, mint Barcsay esetében is.

Az elmúlt év művészettörténet-írását Magyarországon alapvetően az Európa művészete iránti természetes érdeklődés határozta meg, s ezen belül a magyar művészeknek az európai művészetben való elhelyezésére irányuló törekvés. Így annak felkutatása, hogy a magyar modernizmus mesterei mennyire vettek részt az európai-nyugati modernizmus újító mozgalmaiban (e kutatások eredményei lenyűgözőek), mennyire közvetítették a művészeti gondolatokat Magyarországi művészeti életébe, mennyire volt művészi gondolkodásuk egyetemes érvényű, mennyi lökést adtak műveikkel az ifjabb generációknak, s majd hogy ezek – már a század második felében – lépést tudtak-e tartani a Nyugat különféle központjaiban, ezerszerre több művész köreiben szédítő tempóban fel-felbukkanó újabb s újabb ars poeticákkal. A teljesítményre büszkék lehetünk.

De azt hiszem, már csak ez után, 2000-ben, a Főiskola január 14-i Barcsay-ünnepségén hangozhatott el a magyar művészetkritikusok doyenje, Frank János szájából: kit érdekel a késés 1000 év múlva egy jó mű láttán?

Abból a szemszögből nézve Barcsay Jenő (és még sok más művész) életműve nem áll a művészettörténeti érdeklődés előterében, de bizonyára szerepet játszott ifjabb pályatársai (1945-től növendékei) gondolkodásában, s darabjai ott vannak a kisebb s nagyobb magángyűjteményekben. (Várjuk is a tanítványok vele kapcsolatos emlékezéseinek egybegyűjtését, kiadását!) A 20. századra visszatekintve, ideje sort kerítenünk azoknak az életműveknek méltó bemutatására-feltárására is, melyek egy másik problémakört (vagy több más) jeleznek. Míg a fentebb említetteket több-kevesebb sikerrel egy-egy általánosan ismert stílus- vagy izmusfogalommal illelhetjük, olykor egy életművet többel is, addig az utóbbiaknak még nem adtunk nevet. Nehéz is lenne például reálisnak nevezni Mednyánszkyt vagy Rudnayt, Endre Bélát, Pajzs Goebel Jenőt – akiknek neve sűrűn előfordul Barcsay önéletrajzában –, akárcsak magát Barcsayt is.* De talán – belátva, hogy az izmusok nem Magyarországon születtek – el is tekinthetünk az ilyesfajta névadástól, s inkább műtípusokban vagy művészetfogalmakban gondolkodva fogalmazhatunk velük kapcsolatban. Mindaddig, míg ezt meg nem tesszük, lexikális rendszerezésre szoktatott tudatunkból és tudósításainkból ők kihullanak.

Nézzük Barcsay Jenő esetét! Ez az erdélyi családból 1919-ben Budapestre került, a szegénységgel, egyszerűséggel haláláig bensőséges kapcsolatban maradt ember idegenkedett az izmusoktól, mert azokat csak egy-egy művészi gondolat kifutásának tartotta, azaz nem elég komplexnek. Tanulmányai során találkozott ugyan velük, ha nem is a budapesti főiskolán, de két ösztöndíjas párizsi éve alatt az 1920-as években, ám tapasztalatai nem az izmusok sodrába vezették, hogy egyre újabb és újabb területeket fedezzen fel a művészet számára, hanem – és elsősorban Cézanne – kulcsot adtak a kezébe a világ megértéséhez, ami nála rajzolás és

* Barcsay 1954-ben, pedagógiai munkásságáért kapott Kossuth-díját Mednyánszky-művek vásárlására költötte; Rudnaynak növendéke volt a Képzőművészeti Főiskolán; Endre Bélát gyakorta látogatta Hódmezővásárhelyen; Pajzs Goebellel pedig 1929-től volt együtt a szentendrei művésztelepen.

festés útján történt, s egyúttal a művészi alkotás megismerését is jelentette. Szemben például a reneszánsz nagymestereiével a 20. század művészetét (pontosabban Picassoét) kísérletezőnek mondta, Cézanne-t azért értékelhette oly nagyra, mert művészi eszközöket (sík, vonal, szín) adott számára együttesen s teljes értékben használta azokat olyan formák és formarendek (kompozíció) megalkotására, melyek a térben létező világ ezen lényegének és térbeli összefüggéseinek közvetítésére képesek. Nem a látás törvényeire kidolgozott perspektívára hagyatkozva, hanem a világot összetartó belső perspektíva megjelenítésével: konstruálással. Nem látványfestő vagy – E. Gombrich terminológiáját idézve – illuzionista volt tehát, hanem mondjuk, esszencialista, (kora filozófiájának értelmében). Hozzátehetjük: ahogy – más módon – az volt Csontváry is.

Ezen a ponton érdemes megállni. Mi volt Gombrich másik művészettípusa? A 20. század művészetét konceptuálisnak nevezte, azaz művészettel művészetfogalmakat alkotónak, a művészet mibenlétét fogalmilag és érzékileg is, újra meg újra (műről műre) meghatározónak. Eszerint a múlt művészetét a látott (és képzelt) valóság, azaz nem maga a való érdekelte, míg a 20. századé a művészet. Cézanne e hármat kapcsolta szétválaszthatatlan egységbe, kölcsönösen használva fel őket a másik lényegének felfedezéséhez, megmutatásához, egyúttal a kölcsönösségben (interaktivitásban) találta meg az alkotó tevékenység lényegét. Ezt az utat követte Barcsay is. A 30-as években a tájkép, később a figurális kép műfajában, csendéleteiben és ismét (absztrakt) tájképeiben. Önéletrajza arról (is) szól, ahogy ezt az utat bejárta. Az önvallomás kései (1979-ben zárul), így természetes, hogy az élete során szerzett tapasztalatok ismeretében szól egész életének alakulásáról. A tapasztalatok közé korábbi írásait is számíthatjuk, amikben tanítható logikai rendbe szedte festői gondolatait, illetve mások írásait is őróla, melyek rálátását saját életművére megkönnyítették. Így, amikor Forma és tér címmel a képkalkotás lehetőségeit, a valóság, a látás és a képi valóság viszonyát taglalta, ő maga, s a könyvet bevezető László Gyula is az 1951-ben megfogalmazott két gombrichi kategóriához hasonló fogalmakkal írták le régi és új művészet különbségét (látszatnak megfelelő, illetve nem látványszerű kép; a tér és térbeli forma mint valóság látszat szerinti ábrázolása, illetve a való és a képi törvények összehangolásának stílusa), Barcsayt természete-

sen az új képviselőjeként tartva számon (1966). Barcsay azonban tovább is ment a cézanne-i esszencializmus felé, mikor a saját művészetét is jellemző absztrakcióról azt írta: ez nem utánoz, hanem felfedez, a képkalkotás útján keresi a jelenségek kapcsolatait, összetartozását, s így a kép egy új egész lesz.

Az új művészet egész-igényű alkotásai közé tartoznak tehát Barcsay műve is. Abban az értelemben is, ahogy önéletírásában, könyveiben és képein a rajz, szín és a képsík jelentőségét kiemeli, s abban is, ahogy a világ (Barcsay szerint a természet és az élet) és a képsík törvényeit felfedezte és összehangolta. A természetet csendesen figyelő gyerekből a Szentendre környéki dombvidéket járva-rajzolja lett tájfestő. Ceruza- és tollrajzok, rézkarcok sokaságán „kényszerítette” síkba a természet formáit, a föld kitüremkedéseit, a nagy arányokat. Nyomukban telített képek, festmények születtek. Ezeket 1936-ban a kor legélesebb szemű kritikusja expresszionistáknak, monumentálisaknak nevezte. (Kállai Ernő utóbbi jelzőjéhez Barcsay haláláig ragaszkodott, olykor félre is értve azt.) Így illesztette a fiatal művészt a magyar művészettörténetbe, elődei-nek a Nyolcakat és Nemes Lampérth Józsefet nevezte meg. (Később, Barcsay 1970-es műcsarnoki katalógusában Németh Lajos is a Nyolcak és aktivisták folytatójának látta a mestert.) Másrészt Kállai felfedezte, hogy Barcsay „rögbe-zsúfolt látomása” jellegzetesen magyar expresszionizmus volt: egy tájhoz, földhöz erősen kötődő, ösztönökkel és lélekkel teli festészet (mint Nagy Istváné).*

Azt azonban csak Barcsay önvallomásából és említett traktusából tudjuk meg, mennyire tudatosan, a tájra és a rajzra egyaránt koncentrálna bontotta fel a teret, vonallal formákat és a formák összefüggését határozva meg, így rajzi-képi szerkezeté, konstrukcióvá transzponálta a valóságot. Kassák viszont épp ezért nevezhette 1942-ben ifjabb pályatársát a legmarkánsabb magyar modernistának. Mikor a 40-es években Barcsay figyelme az emberi alakra terelődött, sőt, az anatómia oktatásával bízták meg, a test konstrukcióját: a csontok és izmok összefüggését, szerkezetét a tájakéhoz hasonlóan fedezte fel tanulmányrajzain (később: Művészeti anatómia) és írta le traktátusában. Sőt, feltételezhető, hogy testszerkezeti tanulmányainak köszönhetjük a 60-as évek elején

* A telített képhez Barcsay később is vonzódott. Ezt mutatják az 50-es évek kerettől keretig feszülő fejkompozíciói is.

ismét sokasodó tájrajzainak dinamizmusát: az egymásba kapcsolódó formák lüktetésével megelevenedő teret, amit olykor egyetlen nagy formába zárt a síkon. Ez az organikus konstruálás később Molnár Sándornál bontakozott ki. Ami Barcsay festészetét új irányba vitte, azonban nem ez, hanem a tájképein már a 40-es években feltűnt, teljes képsíkot kitöltő geometrikus rendszer volt.

Barcsay, noha már egészen fiatalon konstrukciónak tekintette a képet, tiltakozott a konstruktivista megjelölés ellen, viszont ragaszkodott a monumentalitáshoz. 1949 és 1969 között hatalmas murális művek (mozaikok) készültek figurális kartonjai nyomán, ő maga festészetének monumentalitását ezekben látta kiteljesedni, velük azonban lemondott a telített képről, tér és forma egymást feltételező kapcsolatáról. Az alakok az elforgatásukból keletkező formákból összerakva térformák ugyan, de a tér, ami- ben vannak, csak egy sík lap vagy absztrakt tér – miközben az alakok hatványozottan reálisak. *Nincs indokuk egymásban.** A közben (a 60-as években) született kisebb képek tanúsága szerint Barcsay többfelé is tájékozódott akkoriban. Picasso figuratív festészetét, szentendrei művésztszársai konstruktív szürrealizmusát (elsősorban Kornissét), a város architektúráját – tehát a művészet világát – tanulmányozhatta, s elszakadva a földszínektől, tiszta és erős alap- és kiegészítő színeket használt, szokatlanul vidám, szinte játékos kompozíciókban, amilyen hangvételre korábbi munkáin nem volt példa. Ezek a képek részletekben gazdagok (intimek – ahogy ő mondja), bennük folyton ott lüktet a teret síkba, majd azt vissza fordító rajz. A nagy figurális kompozícióknak eleve síkformákból kell összetevődniük – Barcsay szerint ettől lesznek monumentálisak. Szentendrei mozaikját ezért is tervezte először csak architekturális részletekből. Valószínűleg, többek közt azokból, melyek a mozaik két asszonycsoportját közrefogják. Ezekben a bábuformára redukált alakok és síkformákból összerakott építészeti

* Egy példa erre számos 1949-es figurális táblaképe közül, melyek szerkezetükben a mozaikokkal rokonok, a *Félelem* című. Ez egyúttal az egész sorozat kiváltó okát a halállal mindig is közeli kapcsolatban álló Barcsay család újabb tragédiáit: unokahúga és magzatának halálát állítja elének totemszerű figurával. Ikonikus volta folytán a háromalakos kép absztrakt tere természetes. De a mozaikok asszonycsoportokká oldott drámaiban tér és figura kölcsönhatása talán szerencsésebb lett volna. Ezt a problematikát majd Deim Pál festészete oldja meg.

részletek egynemű, monumentális felületet képeznek, ami ugyanakkor térszerű is.

Önéletrajzi interjúi vége felé, közeledvén 80. életévéhez, Barcsay új utat tervezett nyitni művészetében. Meg is tette: 1982-es múcsarnoki kiállításán egészen új anyagot mutatott be, amit Frank János Sturm und Drang-geometriának nevezett. Barcsay a feltételezhetően őt legmélyebben érintő tájhoz kanyarodott vissza. A 40-es években síkgeometrikus formák erős kontúrvonalakkal összekötött rendszeréből már kialakított egy egész képsíkot kitöltő tájképtípust, ami a 60-as évekre kontúr nélküli sík színformákból állt össze, a teret szinkülönbségekkel, fény-árnyék hatásokkal, változatos faktúrával érzékeltetve, amik egyszerre értékelhetők a valóság, az érzékelés és a művészet felől. Tulajdonképpen csak az önéletrajzából kiolvasható, egész életét végigkísérő szorongásával magyarázhatjuk, hogy ezek a képek hihetetlen kis méretben készültek (20×30 cm körül). (De akkor milyen erős bátorítás kellett vajon a nagy murális munkák elkészítéséhez?) Más műfajban – városképek, architektúrák – dolgozott ugyan nagyobb léptékben is, de csak látszólag, hisz ezeken a motívumok általában a képsíkra festett kisebb képsíkon helyezkednek el. És amúgy is éppen a tájkép nyitottsága kívánta volna meg a nagyobb képtereket.*

Egészen fiatal kollégáinak akkoriban hard edge-ként, újkonstruktívizmusként emlegetett fellépése, radikalizmusa adott végül Barcsaynak erőt ahhoz, hogy a maga és testi gyengesége szabta szűk keretekből 1970 táján kilépjön. Előbb architektúrákból és figurákból elvont, határozott, sík, élénk színformákkal jelentkezett az

* De ezek egy-egy emblémaszerű motívumra redukált trecenteszki naivtású képek (a 60-as évek közepe) kihatással lehettek a 70-es évek újkonstruktivista mezben jelentkező emblematisz geometriájára, annak ellenkező előjelű: a geometrikus formákat jelentéssel feltöltő folyamattára (Bak Imre). Talán ezzel is magyarázható, hogy a később diagramokká egyszerűsödő ábrák a magyar művészetben (Mulasics László) őrzik a geometria transzcendenciáját. (Másképpen meg azzal, hogy a diagramok nem a geometrikus formák vizsgálatából, társadalmi-kulturális kontextusba helyezésükből születtek, hanem eredeti elvonatkoztatások.) Miközben neogeo néven ismert amerikai variánsaik (Peter Halley) éppen ideális voltuktól fosztották meg a tiszta formákat azáltal, hogy visszahelyezték őket a valóságba: saját körük hatalmi szimbólumai, logo-kultúrája közegébe.

imént említett „kép a képen” megoldásban, alkalmazkodva a szita-nyomat akkor újdonságnak számító technikájához is, majd 1980 körül nyitott, nagyméretű képtájjakkal állt elő (130×150 centiméteresekkel!). Ezek fő motívuma egy-egy geometrikus elem (csík, átló, négyzet stb.), színük javarészt fekete és fehér, szürke. Mintha csak a Forma és tér tájképi példáinak eszközeit redukálta volna minimálisra, úgy alkotott az egykori táji élményből új képtájakat. Egészen bizonyos, hogy ez a geometria is első saját, cézanne-i ihletésű művészi kérdésére adott választ, mint egykor expresszív konstruktivitása.

Az előbbiekből következtethetünk: pezsgő művészeti élet nélkül vagy mesterségesen megfogalmazott elvárások közepette a saját hangot megtalálni-megtartani alig lehet, annál könnyebb tévútra jutni. De a fentiekből következik egy kérdés is: hogyan nevezük ezt a geometriát, mely – mint Barcsay életműve mutatja – konstruktív gyökerekből nőtt ki, s aminek – ugyancsak Barcsay életműve alapján – a 40-es, 50-es évek fordulóján kellett volna megszületnie, összhangban az úgynevezett egyetememes művészettel (Newmann, Kelly stb.), ahol 1980 körül már a geometrikus festészet szimuláló és kisajátító, látványossággá alakító neogeo virágzott. Vagy Barcsay geometriájában benne van (beleérezhető) a neogeo (David Reed) már formai retorikájának az idő tájt (egyidejűleg) kristályosodó ars poeticája, miszerint a kapcsolatokból és ellentétekből szült modernista formák jelentést alkotó nyelve helyett a posztmodern kor új formákra nem, csak a formák új kapcsolataira épülő nyelvet produkálhat? Hasonlíthatjuk ehhez az 1992-ben kelt körülrúthoz Barcsay jóval korábbi, már a Forma és térben leírt megfigyelését, miszerint a kép erőhálózat, amiben a színek is elvesztik önálló életüket, mert csak egymásra utalva hatnak? Nyilvánvalóan nem, noha Barcsay modernista gondolataiban benne rejlik a posztmodern kiindulópontja is. Inkább vélhetjük: önélet-rajza lezárásával, addigi életműve áttekintésével talált rá a továbbvezető útra. Mely a kortársi, elidegenedett, posztmodern neogeo helyett még valóban Sturm und Drang-geometria, a magyarországi művészet felívelő, lelkes szakaszában, a nyugati művészetet hanyatló, pesszimista korában. Ahogy Barcsay mondaná: konstrukció és érzés, szív van benne.

A Munkám, sorsom, emlékeim című könyv első, mostani kiadása és a hozzá kötődő Barcsay-kiállítás azonban nemcsak az életmű

újraértékelését, kortárs művészetünk történetének árnyalását teszi szükségessé és lehetővé, hanem élvezetes, emlékezetes élmény is.

(Barcsay Jenő: *Munkám, sorsom, emlékeim. Képzőművészeti Egyetem, Budapest, 2000.*)

KESERŰ KATALIN

ain
A LONDON–RÓMA TENGELY *+809*

Jl Cs. Szabó László és Szőnyi Zsuzsa levelezése *u: Gróh Gáspár*

Miért jó levelezéskötetet olvasni? Alighanem azért, amiért maguk az érintettek is jónak tartják. Szőnyi Zsuzsa azt írja – sajnálkozva a levelet nem írók fölött, akik megfosztják magukat attól az örömtől, hogy rögzítsék és közöljék mindennapjaik eseményeit –, hogy „a levélben a legszürkébb kis esemény is szint kap, és a régi leveleket olvasva elcsodálkozunk, hogy tulajdonképpen milyen érdekes, izgalmas, mulatságos volt az életünk!” Vagyis a levelezés egy kicsit napló is (persze, kettős napló, sőt, mert házaspárok között zajlanak a levélváltások – a leveleknek két megszólítottjuk és aláírójuk van –, ezúttal négyes, legalábbis addig, míg Cs. Szabó felesége él), amiben a köznapiság a levelezőtől, vagyis az írótól kapja meg a távlatát, hiszen a levél – réges-rég tudjuk – irodalmi műfaj. Teremtés tehát, líra és elbeszélés, sőt: regény, és – mert végeredményben párbeszédés formában születik – dráma is. Mi több: a valóságra való közvetlen vonatkozása révén határozott szociografikus jellege is van – és akkor még dokumentumértékről nem is szóltunk.

A levélfolyam 1960-ban indul. Kicsit talán formálisan ugyan, de mégis a lényegét kifejezve. Az egykori főiskolai tanár kolléga, Szőnyi István Rómában élő lányának küldött könyve utáni köszönő levél az első, amit aztán a Szőnyi halála alkalmából írt részvétlevélre írt válasz követ. Úgy tetszik, a levelezés tehát Cs. Szabótól, Cs. Szabóéktól indul – s bár részben a telefon gyakoribb használata, de főként a szülőházával tartott szorosabb kapcsolat, Cs. Szabó hazalátogatásai miatt is csökkenő intenzitással halálíg tart, majd nyegyed századot ível át.

*Roma summus amor című
könyv ismertetése Kortárs kiadás
Bp. 1999*

A képlet különleges és jellemző. Nem a távolság miatt, hiszen ez az egyik feltétele annak, hogy a levél, mint a gondolat közlésének speciális eszköze megszülessen: akik nap mint nap találkoznak, miért is leveleznének? A London–Róma tengely természetes középpontja azonban Budapest, másként a történet nem értelmezhető: így viszont az a helyzet, hogy súlypontja szűkebb területén kívülre kerül. A két oly különböző személyiség közti különös szellemi kapcsolat egy normális történelem folyamatában aligha jön létre. De normális történelem éppen úgy nincs, ahogyan normális időjárás sincs, s a 20. század szeszélyei a magyar szellemi életet is szétszórták – s aligha remélhetjük, hogy az ennek következtében kialakult szakadozottság, tépettségek nyomai hamar eltűnnek.

Németh Lászlónak az elkövetkező új Bach-korszakról a háború vége felé megerősödött aggályait az utána következő események messzemenően igazolták. (De a történelem nem egyformán ismétli magát: ezt az önkényuralmi időszakot nem megelőzte a maga 48–49-e, hanem abba ékelődött.) Az országot elborító özönvíz idején az emigráció Noé-bárkája adott esélyt bizonyos tradicionális értelmiségi normák, magatartások számára a túlélésre. Az a furcsa féligazságok és egész hazugságok közt vergődő világ, amiben az itthoniak éltek, éppen az igazi értelmiségi léthez nélkülözhetetlen szabadságot és az anyagi függetlenség lehetőségét vette el. (Hogy mégis születtek értékek, létezett egy valós, bár informális értékrend ebben a világban, s akadtak, akik kiharcolták a maguk háborítatlanságát, tehát valamiféle virtuális szabadságot? Ez egy egészen más történet, ami hamarosan senkit sem fog érdekelni, s csak az érintett generációk magánbajai és magánmitológiája őrzik emlékezetét, s megannyi depresszió és alkoholizmus anamnézisében lehet fölfedezni emlékeit.)

A levélfolyam maradandóbb tételét Cs. Szabó küldeményei jelentik. Kirajzolódik ezekből egyedül maradásának a *Hűlő világok*-ból, elbeszéléseiből ismert drámája, keserves harca az öregedéssel, a műveivel való elégedetlensége. Azt várhatnánk, hogy Cs. Szabó másként jelenik meg leveleiben, mint műveiben. Ez azonban csak részben valósul meg. Levelei is *művek*. Ezt olykor jól elrejtett öniróniával érzékelteti is, még ebben az oly intim, a kitarulkozás lehetőségét kínáló műfajban is a maga szobrán dolgozik, a tollára nemesen hiú alkotó soha nem engedi meg magának, hogy *őszintén*

legyen őszinte. Őszintesége is *mű*, a szó teljes kétértelműségében. Ebből a konstruált helyzetből következik, hogy levelezőtársa így nemcsak beszélgetőpartner, hanem a közönség és a rezonőr szerepét is betölti. Szőnyi Zsuzsa azonban önálló karakter, annak ellenére, sőt éppen azért, mert elvállalja a Cs. Szabó által ráosztott szerepet: közhelyesen-ironikusan a hangsúlyozottan „nőies”, élesnyelvű-pletykálkodó magatartást. Személyiségre szabott, ösztönösen és tudatosan irányított játék ez, melynek sajátos atmoszférát s néhol különös bájt kölcsönöz a résztvevők karaktere, könnyed vagy éppen keserű iróniája. Az emelkedett játékoság fontos eleme annak a funkciónak is, amit maga a levelezés tölt be. Mert hiszen ez a sokszor oly felszínesnek és könnyednek markírozott csevej néha éppen azt leplezi, ami az egzisztenciális tétje: hogy sikerül-e olyan kapcsolatrendszer, olyan lelki infrastruktúrát kialakítani az emigrációban, amely valamennyire pótolja azt a közeget, ami a hazától távol kerülve számukra elveszett. Ezt a tétet csak a látott játékoság teszi elviselhetővé. Hogy ez mennyire fontos, Cs. Szabónak egyenesen létszükséglet (pedig ő, elkerülvén Kolozsvárról, már Budapesten is száműzetésben érezte magát), az kimondva-kimondatlanul is világossá válik. A nyári utazások, látogatások szervezése, a közös ismerősök sorsán való aggodalom a kényszerű világpolgárság állapotában szövi a virtuális haza védőhálóját a személyiség köré. Szőnyi Zsuzsának mintha könnyebb lenne: a Triznya-kocsmá, a Rómába látogató magyarok egybegyűjtése, természetesen gyakorolt háziasszonyi-vendéglátói reflexei, fáradalmi és sikerélményei közvetlenül is magukban hordozzák jutalmukat, s egyúttal emberi és szellemi közeget is jelentenek. A szenvedélyes tanár Cs. Szabó viszont társaság- és tanítványfosztottan ücsörög Londonban, s mi haszna van a nagyságnak és ragyogásnak hódolók nélkül? Így aztán maradnak a nyári kalandozások a franciák katedrálisai és kastélyai között, s közben a levelek, amelyekben a tervezetés szinte maga is az utazás örömét nyújtja. Ugyanaz a hatása ennek, mint Szőnyi Zsuzsa igyekezetének, hogy a római társasági életről szóló beszámolóival a maga működtette kis kört Cs. Szabó köré varázsolja, aki ezt el is várja tőle.

Az éles szemmel párosuló éles nyelv egyébként őt sem kíméli: „Csé mindent tudott előre, csak azt nem szerette, ha más is tudja.” – írja Szőnyi Zsuzsa. És nem maradnak említetlenül a karaktert teremtő gyöngeségek, a tanáros önzés apróbb momentumai, a tár-

gyakkal vívott harcokról, az étkezési szokásokról. És napvilágra kerülnek tények az anyagi gondjairól is, amit persze a szegény anyaországi igencsak vegyes érzeményekkel hallgat, hiszen a nyugati szegénység aligha volt összevethető az itthon élők jobban álló rétegének riasztó nyomorával. Arról persze nem is beszélve, hogy milyen elérhetetlen álomnak tűnt Rómába vagy Londonba jutni, amit meg az érthet nehezen, aki számára Budapest lett a (rossz) csodák városa.

A levelek bőséges adalékot kínálnak az emigráció lelkiületére illetve az emigráns pszichopatológiájára kíváncsiaknak is. Mert igaz ugyan, hogy amikor akár a Triznya-Szónyi házaspár, akár Cs. Szabóék elmenekültek Magyarországról, egyebekről nem is szólva, aligha mutatkozott más útja a szellemi épség megőrzésének. De éppen akkorra, amikor már az új közegbe illeszkedett s megtalálta a maga új egzisztenciáját a kommunizmus *elől* emigrált generáció (amely aztán az 1956-ban a kommunizmusból menekültek tömegével igazolhatta még akkor is fájó döntése igazságát) elbizonytalanodott a kádári konszolidáció eredményességén. S mindent meg kellett tennie, hogy ne szeresse. (A nyolcvanas évek elején Kovács Imre úgy foglalta össze ennek az érzésnek ambivalenciáját, hogy ez már nem egy olyan Magyarország, ahonnan el kellene jönni, de még nem is olyan, hogy vissza kelljen menni.) Ráadásul a hatvanas évek végétől egyre erősebbek lettek azok a budapesti hangok, amelyek a honi rendszer legitimitásának növelésére az emigráció visszaédesgetését is szükségesnek tartották. Szónyi Zsuzsa kellően vitriolos hangnemben tudósítja az édesapja hagyatékát a zebegényi házukban bemutatni akaró Aczél Györggyel való találkozásairól Cs. Szabót, aki ugyancsak kellő malíciával kommentálja a beszámolót. Ami jelzi, hogy Londonból is igen alapos ismerője volt a honi kultúrpolitikai erőviszonyoknak, ez viszont azt bizonyítja, hogy az emigráció információs rendszere (aminek a jelen levelezés is része) fölöttébb jól működött. S ennek megfelelően például Cs. Szabó is érzékelhette, hogy bármennyire igaz, hogy a szabadság vagy van, vagy nincs, a mindennapokban a zsarnokság lazulása, a közvetlen fenyegetettség megszűnte, a modus vivendi kialakulása mégiscsak alapvető fordulatot jelent. És ezzel belekeveredett abba a feldolgozhatatlan ellentmondásba, amelynek értelmében ugyan minden jót kíván az elviselhetetlen sorsúnak látott hazának, de az is elviselhe-

tetlen, ha sorsa javulásával az emigrációt kiváltó okok szűnnek meg. Ezért aztán az emigráns iszonyú zavarban van. Cs. Szabónak (is) égetően szüksége volt a hazai rossz hírekre, hogy megőrizze magában az emigráció heroizmusát, s hogy tompítsa honvágyát. Van abban valami groteszk stílusterés, ahogyan mint releváns budapesti hírt osztja meg Szőnyi Zsuzsával azt az információt, miszerint *Szilveszter előtt Budapesten nem lehet lencsét kapni*. Igaz, emlékezhetünk olyan magyar irodalmi levélváltásra is, melyben a kora ötvenes években a Balaton-felvidékre (belső)emigrált Szabó Lőrinc és Németh László a cukorszirupból és hársfavirágból készíthető mûméz receptjéről értekeztek. Az azonban egy megélt helyzetet dokumentált, míg Cs. Szabó kívülről szörnyülködik, s mint – végzettségét tekintve – közgazdásznak sincs diagnózisa a tervgazdálkodás csődjét illetően. Az adatközlés azonban így is figyelemreméltó: az ilyen-olyan hiánycikkek idején (egy másik évben a mák volt hiánycikk, karácsony előtt) nekünk talán már föl se igen tűnt, hogy éppen mi nincs, mert ekkortájt valami azért mindig volt. Ezért tanulságos, hogy mindennapi viszonyainkat illetően is nagyon pontos megfigyeléseket olvashatunk a szürkeségében felülmúlhatatlan korszak itthoni viszonyairól. Természetesen ehhez a realitásokra fogékonyabb női szem kell: nemcsak Cs. Szabó veszi kölcsön nőismerősei megfigyeléseit, hanem Szőnyi Zsuzsa beszámolója is kitűnőek: a Dunakanyarról, ahol alig van ember, és ahonnan eltűntek a háziállatok, a főváros kopottságáról, a piszokról, de a patriarchális-feudális vonásokat idéző zebegényi fogadtatásáról is. Arról a valóságról, amiben *mi* éltünk. Beleértve nemcsak az utcák és lépcsőházak, hanem a társadalom szennyét is, aminek látásához nem kellett feltétlenül hazautazni: elég volt egy pillantás a római magyar akadémia (egyébként idehaza is közmondásosan primitív) államvédelmi ihlettségű korifeusaira.

A levelek sokrétúsége tehát az élet valóságos színeit kínálja. A gyűjtemény, túl a honi viszonyokra vonatkozó megjegyzéseken, olvasható az emigráció történetére kíváncsiak által forrásanyagként, hiszen alapvető információkat rögzítenek a levelek a kinti magyarok kapcsolatairól, könyvkiadásról, tájékozódásukról, szellemi és egzisztenciális gondjaikról, a diaszpórából kolóniává válni akarók, a tudatos menekültek és a csak kisdródotlak nagy- és kisszerűségéről, hazához való hűségüket a távolból gyakorlókról, s az új világhoz való alkalmazkodóképességről. Ki-

tűnő portrékat kaphatunk emigránsokról is, a hozzájuk ellátogató hazai nevesebb és kevésbé ismert alkotókról, s nemcsak a nyugati, hanem a hazai magyarság képe is fontos vonásokkal gazdagodik. Szívszorító adalékokat kapunk például Pilinszky oly jellemzően meghúsult disszidálási kísérletéről, ami éppen úgy jellemzi a költőt, mint a kort. És óriási nyereség Cs. Szabó nem egy levelének rendkívüli gazdagsága, kitűnően poentírozott, lényeglátó megfigyelése: egy-egy megírt vagy megíratlan tanulmány csírája vagy töredéke. Ott van ebben a távolság adta nagyobb távlat és még inkább a függetlenség. Ami nem csak a félelem és kiszolgáltatottság hiányát jelenti, s teremti meg ezzel az igazmondás feltételét, hanem a problémáktól való eloldottságot is. Mert azt itthonról is (sőt, igazán alighanem *csak* itthonról) lehetett látni, hogy Aczél György „szervilis, művészettisztelő szörnyeteg” (Cs. Szabó feleségének megfogalmazása), ennek ellenére mégis szellemi problémává (is) vált, és nemcsak mert hatalma volt, hanem azért, mert a *rendszer* jelentette. S ebben a vonásában már meg- és elkerülhetetlen volt. Résztévé vált annak az őrülségnek, amiben éltünk (ha próbáltuk is ezt úgy gyakorolni, hogy mégis kívüle). Azt pedig nap mint nap tapasztalhattuk, hogy minden őrülség, ha ott van benne (ha benne van!) *a rendszer*. De hogy mindenbe behatolt: ezt akkor, ilyen világosan, csak kívülről lehetett *lát*ni, míg belülről, mert kimondani nem, inkább csak érezni lehetett.

Ez az őrülség választotta el a kintieket az itteniektől, akik egyfelől, persze nem kis részben némi önigazoló emigráns-pszichózis hatása alatt is, kollaboránsnak tartották az itthoniakat, akik viszont, némi az irigységgel vegyes keserőséggel, úgy vélték, hogy a kintiek ezt úgysem érthetik.

Voltak persze, akik értették, voltak, akik nem. Ahogyan itthon is voltak kollaboránsok, és voltak akik tiszták maradtak. Ez azonban nem legitimálhatta a rendszert, ahogyan *a lényegen az sem változtatott, ami változott*. Cs. Szabó pontos megfogalmazásában: „A kommunisták 1957 óta buta hitványok mellett igénybe veszik az okos hitványokat is – lásd N. P. –, de ettől, ugyebár, nem lesz szertetreméltóbb a rendszer. Csak a kinti magyarok egy része képzeleli azt. A hülyébbik fele, a nagyobbik.”

A kötet legnagyobb értékét ezek, a sokszor tanulmányértékű megjegyzések, egy rendkívüli intellektus villanásai jelentik Mert

bármily színesek is maguk a levélváltások, bármennyi eredetiség mutatkozik az egyik póluson, a kötet igazából Cs. Szabó által nyer értelmet: lehetséges (bár jelenleg alig elképzelhető) összegyűjtött levelezésének fontos fejezete. Amit azonban Szőnyi Zsuzsának köszönhetünk: hogy létrejött, hogy megmaradt, hogy megjelenhetett.

(*Roma summus amor. Kortárs Kiadó, Budapest, 1999*)

GRÓH GÁSPÁR

GH
ÁLLÓKÉPEK

g) Gutai Magda összegyűjtött verseiről

X 809
H: Mohács Livia

1. Mozdulatlan létező a költő, figyeli a világot, minduntalan készíti képeit. Ezek itt állóképek, azokból jókora inventár. Interakciókkal alig találkozni, mozgással is ritkán. Az állatok külön is figyelemre méltók. De ők se igen mozognak. Ami nem baj, mint az sem, hogy állnak a képek, fő az, hogy a sorok megmozdítják az embert, lehet a versekre asszociálni. Gutai képei ezer képzetet és élményt elevenítenek föl, amikről azt gondolta az olvasó, hogy már régen elfeledte. Azt gondolom, ettől lehet szeretni a versolvasást, Gutai költészetét is: a messzeségből, a féltudatos vagy a tudatlan tenger fenekéről képes felhozni valaha elsüllyedt dolgokat, mi több, partra dobja azt is, amiről azt se tudtuk, ott van-e valóban.

Turner-ködben, lódenkabátban
távolodnak a régi búcsúk.

– nekem ennél a két sornál nyílt ki először a könyv. És rajtam a lódenkabát, szürkészöld, vastag, így ebédeltem egyszer, lelkemen lódenkabáttal, a Vanderbilt-Witney famíliánál, az USA-beli arisztokratáknál. Mielőtt beléptünk volt a hosszú asztalos ebédlőbe, ahol majd fehér ruhás inas mély üvegtálban körbehord vizet, közepén nagy, fehér virággal, kéz- és ujjbegymosásra, de ez ott és akkor sajnos csupán a családfőnek dukált, tehát ennek előtte ültünk volt virágos szófákon és néztük a Turner-képet a szalonban. A há-

Sátörmekeresés, Orpheusz kövek
Budapest 1999

ziak felhívták rá a figyelmet! Tisztelettel szemlélték ők is, fölálltunk, lépegettünk Turner előtt előre, hátra, jobbra, balra, minden irányból befogadni szándékozván a kék, zöld, fehér, sárga pettyeket és a vibrálást. Szívemben szegény-rokon-érzés, lelkem, mint mondtam: lódenkabátban, idegeimben csasztuskák, itthon még szovjet megszállás volt akkor. És uramisten! Így folytatja Gutai:

Mézeskalács-huszár
támad a tabernákulumra.

Mert hiszen így volt! Tabernákulumra, szent ostyára, szűzi tempókra neveltek minket valaha, ezek voltak szívünk közepén, majd egyszer csak kezdtek megtámadni bennünket a szép kis gyerekszerelmek meg a veszélyes kamaszszerelmek mézeskalács-huszárai, hű! De amitől tényleg megremegett bennünk a szent körmenet, az más. Az két megválaszolatlan kérdés, amik ifjonti fejünkben akkor bukkantak föl: kell-e az Egyháznak a szabadság és kell-e a szegényeknek az Egyház?

A körmenet
befordul, s megremeg
Vak Bottyántól, kuruc karabélytól,
a rongyosok seregétől.

Mekkora kavarodás volt a lódenkabátjaink, pontosabban a bőrünk alatt, és a fejünkben, ideákban és ideáljainkban, hiszen

A zárdaudvaron kiskatonák
és ávéhások állnak
kőpallossal

akiktől talán félni kell, hiszen a zárdában nevelt lányok többnyire osztályidegenek. De hát mégis csak fiatal férfiak amott:

tisztázatlan rangjelzés.

Azokban a régi búcsúban, amikről Gutai itt beszél, mint a mai búcsúban is, tükröket vásároltunk, szíveket mézeskalácsból és per-sze akkor:

A picike tükörben
Szent Imre herceg
nézi magát.

Az a szúzi királyi fiatalember. Igen, igen, akinek az erény *annyira* fontos. Kamaszlányvihogást elfojtva tűnődünk azon, kellene-e az a férfi, noha királyi sarj, és igazán oly dicséretesen szúzi, de hát épp ezért... ugye... hát... kellene-e... hát, nem is tudom.

A park és suhancai fölél, így mondja ez a vers:

Felhők helyett
meggyalázott lányok
inge borul

csak hát a meggyalázott lányokra és a meggyalázott asszonyokra az én asszociációs mezőmben a megszálló szovjet katonák jelentkeznek, és a sikoltások. Nem a parkbeli suhancok. Voltaképp Gutainál is így lehetett talán, de amikor íródott ez a vers (évszám nincs mellette, nem tudni, mikor), ez még leírhatatlan volt, akkor még a dicsőségesen felszabadító szovjet seregről kellett volna hazudni.

Nekem csak dohszag
maradt belőle.

A félelem
illata.

Végül is megtanultunk hallgatni, Gutai megtanult a sorok mögé írni, hallgattunk, akár a Szent Gellért szobor és Gellért barlangkápolnája, amit akkoriban befalaztak, betömtek, mint egy veszedelmesen kilukadó fogat.

A barlangkápolnába
húzódik vissza
mindaz, ami volt.

Meg aztán voltak akkor azok a titkos keresztelők. Magam barátnóm fiát kereszteltettem titokban, csendesen, ravaszul előkészítve a szertartást egy messzi parókián, a csecsemő apja párttit-

kár, meghalt azóta, talán sose tudta meg, hogy fia – azóta sikeres közgazdász – tagja az Egyháznak.

Odabent
Titkos keresztelőn a kispap
a zuhogó ostyára ráhajolt.

2. *Átmenetek* című verssel kezdi a kötetét, az ember is átmenetekkel érik:

Csöndben fordul át
őszbe a nyár.

Semmi sem véletlen, így ez sem, ez a kezdés. Hogy megy a beérés? Eleinte még

Se mérőrúd, se metronóm,

az Apa (az első férfi), a Felettes Én józan rációjára – a mérce – most kellene rászokni, mert már nem elegendőek a tapétáknak, a tearózsáknak, a halkés helyes használatának női darabjai. Amikor egy idő után az ember, aki biológiájában női személy, kezd ránevelődni saját animuszára, a maga férfi-lélekrészére, ettől a szilárdulástól, megkeményedéstől előbb szinte terroristának érzi magát, már

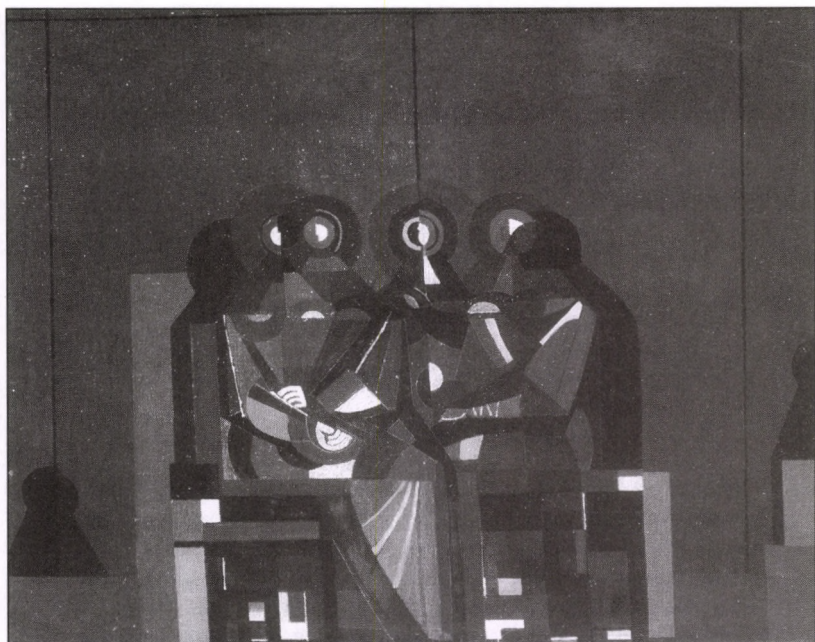
Nyugodt szemmel nézi a rózsza tüzét,
a gyújtóbombát meg a tekintetének
fókuszában síró gyereket.

És a saját női-lélekrész hátrahúzódik, ezt hallom a *Terelőút* című versből is

A gobelin madonna mosolya
felrostdozódott; moly rágta szét
selyemszívét

és bizony már józannak kell lenni, mint

egy katonai terep
előbázisán.

PÁHOLYBAN, 1969

Ilyenkor kivált a felnőtt kezd már szigorodni bennünk, leszámolunk az ifjonti illúziókkal, ez kicsit ijesztő, ahogyan a *Szirénaszó az orchideákbán* versben:

egy szíven talált léggömb
sipákol fuldokolva odabenn.

...

Jobb lesz nekem,
ha a tárgyról lemaródik
minden rájuk forradt, idegen jelentés.

3. Csak egy a bajom itt némelykor, de persze nem értek én a verszekhez, nyugalmazott tornatanár és prózaíró én, bocsánat, külön-

ben is csak egyetlen, bár komplex szempont szerint figyelem őket, tudnak-e hatni a lélekre, a bőrre, a vágyakra, a vérkeringésre, az agytekervényekre, mi több: az emésztésre. Gutai versei tudnak. De miközben átengedem nekik magamat, mint a folyóban úszó faág, hát fennakadok néha bizonyos köveken. A kövek itt redundanciák, például a *Rózsákról*, *rosszindulattal* versben érdekes képek és sorok:

Rózsaültetvény. Hadifoglyok.
Virágok gyűjtőtáborra.
„Jobbra át”, egy enyhe széllökésre.
...
Irigykedem. Nem lehet agytumoruk.
...
Nem hánynak, nem vizelnek

4. Hanem az állatok! Jólesik leírni nevüket, az inventár szereplőit, ha nem is valamennyit, talán a természetféltés miatt olyan rokonszenvesek, és mert itt, a versekben legalább, megmaradnak. Vannak itt tűzvörös kolibrik, vadgalambok, kifüstölt denevérraj, meztelen csiga és rágcsálók teteme, cinkék, csalogányok, dongó és kérődző kecskék, lepkék szárítkoznak, meg pillangók kekiszínbelen, békák meg üregi nyúl, hibbant madár kakukkol, amott többnapos cinketemet, benzingóztól bódult fácánok, skarabeusz és kutyák, gólyák meg a fehér szamár, macska és fogát mosó bálna, riadt vadnyúlfióka, katicabogár, tűnődő szöcske, aztán hullók, bogarak, struccmadár és tevék. Partifecske, ezüst bárány, bánatos majom. A kakas mereng. Van vascsőrű madár és gőzölgő lovak, cethal, mamut és megint itt vannak a lepkék, most a levendulásban, dresszírozott sólyom, birkanyáj és sirály, vannak delfinek és macska, ez utóbbi kettő a Szabó Magdának ajánlott versben.

5. Az anyai ügyek, az áldott állapot, a vajúdás – itt vannak beleszedve a versekbe, és az is, amikor a gyermek elengedi a fölösleges kezét, és arcunkon áthajt. A természethez annyira közel lenni és benne lenni, amennyire egy szülő nő, ha akarja, ha nem, közel kerül, az döbbenetes dolog és van benne valami szégyenletes. Nem tudom, miért. Talán mert oly mérhetetlen mód a logosz és a ráció uralkodik rajtunk? Talán mert a test alsó régióját összekö-

tötték a tisztátalansággal? A gyerekcsinálást meg a paráznasággal? Az állapotos nő sosem lehet olyan szalonképes, mint egy közepes manőken, a *Terhes asszony* című vers szerint:

Átfüledt alma lett a teste.

Lábfejében duzzad a víz, a sók, a nedvek évada ez, ásványok, hajszálerek épülnek, májfoltok jönnek az arcra és jaj, az a hányinger. De ez mind semmi. Hanem a vajúdás! Azt csak a természeti lények tudják elviselni. Tisztelem azokat a nőket, akik szótlanak ilyenkor, biztos az Isten kevesebb fájdalmat mér rájuk, vagy ki tudja, miért képesek olvadó vasban feküdni, éppen csak nyögnek, magam végig üvöltöttem és bizony nem szégyellem, nem én, mert az nem embernek való. Gutai meg azt írja a *Vajúdás*-ban:

Tudom, a Nap az én testemből kel fel.

Amikor elbúcsúzik tőlünk a kötet utolsó oldalán, búcsúzik a gyermektől, búcsúznak mi is a fényes kisfiúktól, ez a két utolsó sora:

Tükrömből kifut egy gyermek.
Hagyjátok, hogy meneküljön!

(Gutai Magda: *Játszmakereső. Orpheusz könyvek, Budapest, 1999.*)

MOHÁS LÍVIA

G'm

A KÉPZELET ÖNKÉNYE

X POP

Márton László regényének egyik érdekessége az eredeti narráció (elbeszélésmód). Ahogy az ugyanebben az évben megjelent, tanulmányait és kritikáit közreadó *Az áhítatos embergég* írásai is bizonyítják, központi kérdés számára az irodalmi megnyilvánulás lehetősége, a hiteles beszédmód kialakítása. Azt a nézőpontot keresi, amely képes áthidalni a fikció és a valóság, a képzelet látszólagos önkénye és a tapasztalat látszólagos megfellebbezhetetlensége közti szakadékot. Ilyen irányú elkötelezett érdeklődése számos mély, egyéni meglátást eredményez (mint Bodor

Márton László Áhítatos embergég című regényéről Jelenkor. Pécs 1999.

Ádám *Sinistra* körzetével kapcsolatban). Valóban az irodalom létmódját érintő alapvető problémáról van szó, hiszen a képzelet és a valóság viszonyának eldöntetlensége végeredményben a művészet jogosultságának, „komolyságának” kétségbevonásához vezet.

A regény is előtérbe állítja az elbeszélői helyzet és a nézőpont sajátosságait, ezáltal a szöveg megcsináltságát hangsúlyozva. A narráció alapötlete egy fényképgyűjtemény feltételezése: „Ez a történet egy fényképgyűjteményt idéz fel. A szerző eredeti célkitűzése az volt, hogy a képzelet munkája révén életre keltse a fényképeken látható arcokat, egyszersmind az elbeszélői önkény jóvoltából e képzeletbeli élet közös fordulatait is létrehozza. A fényképgyűjtemény jelenleg nem hozzáférhető: megsemmisült vagy lappang. Így a szerző saját képzelete szülötteit az olvasó képzeletére bízta”. A képzelet önkényének kiemelése azt sugallhatná, hogy az elbeszélő számára a fenti ellentét megoldását a valóságtól való elszakadás jelenti, hasonlóan a romantikus irodalom jelentős áramlataihoz. Itt nem erről van szó: „Ez a történet egészében is, részleteiben is a képzelet szülötte. A képzelet viszont egy valóságosan létező országban fejti ki hatását, és egy valóságosan eltelt évtizedet idéz fel”. Illetve: „elmondhatjuk tehát, hogy amennyiben a valóságot egy ponton megpróbáljuk kiigazítani a képzelet javára, úgy a képzelet rovására mindjárt meg is bosszulja magát”. A fikció tehát semmiképp sem szakadhat el a realitástól, az irodalom nem lehet álomvilágba menekülés. (A másik szélsőségre, az irodalom valóságosságára nem tér ki Márton. Nyilván úgy gondolja – és joggal –, hogy ennek egyoldalúsága közismert, különösen a „legsúlyosabb értelmiségi réteg” előtt, melynek művét szánta.) Ha nem szakítható el a képzelet a valóságtól, akkor marad a jóval bonyolultabb feladat: összeegyeztetésük. Hiszen a helyes arányok kialakítása – legyenek ezek csak egy műre vagy általánosabban érvényesek – sokoldalú mérlegelést kíván. Márton a regény elején egyértelműen kijelöli azt az alapvetet, amely biztosítani hivatott mind a látszólag mégoly önkényesen válogató képzelet, mind az esetlegesnek tűnő tényszerűség hitelességét. Ezt az alapvetet az irodalomtudomány a valószerűség fogalmával szokta jelölni, ami azt jelenti, hogy az irodalom számára az adatszerű hitelességnél fontosabb a jelenségek tipikusságának megragadása, illetve a megvalósult esetlegességénél fontosabb a lehetőségek körének a be-

mutatása. Az sem új – de talán épp ez bizonyítja mélységét –, hogy Márton a valóságosság biztosítékát a kollektív történelmi tapasztalatban, a korszellem megragadásában látja: „Így a történet szereplőinek bármiféle hasonlósága valóságosan létező személyekhez a véletlen műve; az itt leírt események hasonlósága ténylegesen végbement eseményekhez történelmi tapasztalat”, „felidézni a korszellemet és a belőle következő eseményeket, a társadalmi és politikai változásokat, és ami e változásokkal együtt jár, az emberi viszonyok minőségének változását is, amelyet egyébként, mint ijesztően gyors romlásnak, nehéz volna látni és nevezni”. A valóságosság szem előtt tartása természetesen nem zárja ki a fikcionalitás jellegének a szövegen belüli változásait. A fényképek dokumentumszerűségétől az elbeszélés módjához önkényességig jutunk, majd a regény végén a szereplők látomásos megidézése végleg szétválasztja a művi kereteket, átmenetinek mutatja az irodalom és az élet szétválaszthatóságát.

Az alapkérdések tisztázásához kapcsolódva az elbeszélő kijelöli az állítólagos fényképalbum szereplőihöz való viszonyát, a nézőpontot is: „szereplőkre van szükség, vagy pontosabban (hiszen a szereplők már megvannak, ott állnak a fútca két oldalán) ki kell jelölnünk azt a nézőpontot, amelyből szemléljük az eseményeket, és meg kell találni a hozzá tartozó arcot. Nem az ő szemével akarunk nézni, mert az arc és a hozzá tartozó szem pár teljes mértékben a mi képzeletünk szülötte volna, mint az a regényekben és elbeszélésekben lenni szokott, s nem az ő hangját akarjuk megszólaltatni, sem észjárását közvetíteni, mint a riportok vagy a szociográfiák, mert az a hang a valóságban már elszállt, és a valódi észjáráshoz fölösleges volna képzelegni; nem, hanem szembe fogunk nézni vele, és olvasni fogunk arcvonásai-ban, és a szeméről is leolvassuk a benne tükröződő képet”. A kitálat egyéni sorsok tehát a szerző történelemképét hivatottak illusztrálni. A szerzői jelenlét állandó hangsúlyozása a regényben ennek megfelelően nem az események valótlanságát, hanem általánosíthatóságát emeli ki.

A narráció határozottsága lehetővé teszi a stilisztikai változatos-ságot (a precízkedő megfogalmazásoktól és ironizálástól a hivatalos vagy a kenetes nyelvezet imitációjáig) és a cselekményszöveg anekdotikus lazaságát. Ahhoz azonban ezúttal sajnos kevés, hogy az *Árnyas fútca* egészében is sikerült regény lehessen.

A regényírói fogások átgondolt és ügyes felhasználása kibicsaklik az ideológiai egyoldalúságon, amely nagyon korán eluralkodik a szövegen. Az ideológia az elmúlt évtizedekben tulajdonképpen szitokszóvá vált. Nos, én sem akarom rehabilitálni, sőt az én értelmezésemben az „ideológiai egyoldalúság” valójában tautológia: követem azokat, akik az ideológiák hibáját nem rendszerszerűségükben látják, és minden rendszerszerűséget valamely anarchikus eszmény jegyében eleve zsarnokinak tartanak és elítélnék, hanem akik az ideológiák negativitását azok megmerevedésében, egyoldalúságában látják, és szembeállítják velük az önkritikára is képes, rugalmas, sokoldalú eszmerendszereket. Véleményem szerint a szerző minden kinyilvánított relativizáló szándéka ellenére az ideologikusság határozza meg a regény világgképét.

A történet egy vidéki kisváros – kikövetkeztethetően Szécsény – zsidó lakosságának életét és üldöztetését meséli el a második világháború idején, némi kitekintéssel a 45 utáni évtizedekre. A zsidótörvények, a munkaszolgálat és a hatalmi visszaélések állandó fenyegetettségében élő emberek meg tudják őrizni a kisvárosi élet hagyományos rendjét, sőt olykor kedélyességét is. Az elbeszélő az időrend megbontásával és az előretalálásokkal nem engedi elfelejtenünk sorsuk kilátástalanságát sem, így a kedélyesség, a normális élet reménye be nem teljesült ígéret marad. Az egyoldalúság nem a zsidóság jellemzésében figyelhető meg: egymással hol civakodó, hol barátkozó átlagos, „rendes” emberek, a maguk sokszínűségében. Nem érthető, miért állítja be az író úgy a dolgot, mintha torzképet rajzolna: „Hát így kell bemutatni mártírjaink hiteles történetét, a százazrek vértanúságához vezető út gyötrelmes állomásait? /.../ Hogy merészel a történet szereplőiről olyan humorosan visszataszító képet festeni, mint amilyet festett? Hogy pl. a Pechdraht-Madarász-féle per átlagolvasójának az jusson eszébe: lám csak, ezek a zsidók még ilyenkor is egymást marják!” Mintha az „átlagolvasó” nem értékelné többre a megértő és életteli bemutatást a hősiesség és tökéletesség bizonygatásánál. Mintha csak a rendkívüli emberek meggyilkolása lenne bűn, nem pedig az ártatlanoké, sőt egyáltalán a gyilkosság. A regény ott bukik el, hogy az egyik oldal sokoldalú megidézése nem párosul a másik oldal, vagy pontosabban a tágabb környezet hasonlóan árnyalt bemutatásával. A nem zsidók zsidókhöz való viszonya igen sablonos: ahol csak lehet, árta-

nak nekik. A csendőrök éppúgy megalázzák őket, mint a postai dolgozók vagy a gyerekek, a civil lakosság nem engedi be a munkaszolgálatosokat az óvóhelyre stb., stb. Egyáltalán, úgy tűnik, csak az a szerepük, hogy a társadalom antiszemitizmusát vagy – legjobb esetben! – közönyösségét demonstrálják. Ellenállásról, segítségről szó sincs, de Márton még a részvétre utaló aránytalanul kis számú, két-három jelenetet is következetesen visszavonja. Például: „Kohlhanek Szeverin lesz az, aki 1944. április hatodikán, az 1240/1944-es kormányrendelet hatályba lépésének másnapján meg fogja állítani az utcán Gőz Árpádot, és azt fogja mondani: hát kérem, Gőz úr, nagyon szégyellem magamat”, majd néhány oldallal később: „Sohasem fogják megtudni, hová lett Kohlhanek, és így, ami nem kevésbé szomorú, senki sem akad majd, aki 1944. április hatodikán azt mondja Gőz Árpádnak, hogy szégyelli magát, bár ez így utólag már nem is olyan fontos”. Ez a – hitem, reményem és tudásom szerint – eltorzított kép elfogadható lehetne, ha egy visszaemlékező tapasztalatainak esetleges végletességét rögzítené, vagy ha az író az üldözöttség metaforáját akarná megteremteni, de nem elfogadható a „történelmi tapasztalatra” hivatkozó elbeszélőtől. A méltányosság az árnyalt megközelítés átfogó alkalmazását kívánná meg, és nem az egykori üldözöttek elfogult szélsőséges megítélésének valamilyen visszafordítását az egykori nem üldözöttekre. A szerző a „mi vagy ti” ellentétet nem tudja feloldani, csak militánsan megfordítja, esélyt sem adva a közös dolgok rendezésére. Az elbeszélő egy korlátolt és pusztító ideológiával szembe csak egy szintén korlátolt és agresszív ideológiát tud állítani. Ennek egyik oka – kétségkívül jogos, a tipizálás szándékának megfelelő – mechanikus emberképe: a szereplők csak sodródnak és alárendelődnek a nagyobb, kényszerítő erejű folyamatoknak. A kor kijelölte szerepek áthághatatlanoknak bizonyulnak, bár ez Mártonnál nem jelenti azt, hogy tartalmatlanok lennének. Ez még nem zárna ki a sikeres mű létrejöttét, de ebben az esetben az átfogó folyamatok alaposabb rajzát kéne adni, az egyén erkölcsi megítélhetőségének, felelősségének is figyelmet szentelve. Mindezt a szerző néhány divatos – igaz, többnyire ironikusan sokértelmű – frázissal hártja el, melyek szerint a szerző nem kíván senkit elítélni (például: „Sem a kérdést, sem annak felvetőit nem kívánjuk erkölcsi megítélés alá bocsátani”). Ez az esztétizmus viszont jelen

esetben nem egyeztethető össze az önmagukért beszélő tények (?) egyértelműen erkölcsi célzatú felsorakoztatásával.

Egyszer úgy tűnik, az elbeszélő szembe kíván nézni az egyoldalú beállítás kérdésével („Milyen jogon rágalmazza meg a városi rangú nagyközséget?”), de csalódunk: kiderül, hogy a zsidó szereplők bemutatásának pátosztalansága miatt érzi úgy, hogy esetleg mentegetőznie szükséges. Ahogy pár lappal ez előtt is úgy véli, hogy a zsidók apró, emberi gyarlóságainak említése sokak szemében akkora vétek, hogy meg kell próbálni ellensúlyozni „a keresztény férfiak megcsúnyulásáról vagy a Magyar Haza bilincseiről kiagyalt cinikus viccelődéssel”. A megfogalmazás látszólagos iróniája ellenére pontosan jellemzi az írói szemléletet. Az föl sem merül a könyvben, hogy a Magyar Haza fogalma – kétségtelenül gyakori üres szólammá koptatása ellenére – alapvető értékeket is kifejezhet, és ezt szintén figyelembe lehetne venni.

Hogyan követhet el egy ennyire tudatos és gyakorlott szerző ilyen nyilvánvaló hibát? Úgy érzem, Márton az elmúlt évtizedekbeli divatok csapdájába esett. A 70-es években föllépő újabb írónemzedék büszke ideológiaellenessége üt ezúttal vissza. Az akkori uralkodó eszmerendszerrel, az irodalmi sablonokkal és elvárásokkal szemben teljesen jogos és felszabadító hatású volt az irodalom szakmai oldalának provokatív módon előtérbe állítása, a tartalom és az eszmeiség ironikus lefokozása. De szó szerint venni a szükségszerűen kiélezett, túlzó megfogalmazásokat ezúttal sem szerencsés, márpedig Márton egy kicsit „benne maradt” ebben a közegben. A sablonossá váló írásmódtól és eszmei beidegződésektől való elszakadás egyrészt vitatható, de érdekes szempontok felvetését eredményezi (*Az áhítatos embergép* című kötetben), másrészt valami pátoszt ad a másfajta, „új” írásmódnak. Pedig ma már ez a talán leginkább Esterházy nevével fémjelezhető ízlés sem új, sőt egyre inkább a sokadik vonal divatjává is válik és ezzel arányban sematizálódik. Márton ezt nem látja észrevenni, úgy tesz, mintha még mindig egy kevesek számára érthető, az átlagolvasó szintjét meghaladó, sőt számára botrányosan eredeti irodalomról lenne szó. Ezt a nézetét az „átlagolvasó” alábecsülésével tudja fenntartani. Mintha csak egy fajta élcsapat lenne képes elfogadni az – elvileg – nem irányzatos prózát: „Az írásmű, amelynek a szerző azt a címet adta, hogy

»Árnyas főutca«, a legszűkebb értelmiségi rétegnek szóló olvasmány”, „Lehet, hogy a stílusficamok és az »írásmű« egyéb csalafintaságai megfelelnek egy szűk budapesti értelmiségi kör, egy belterjes elit réteg elvárásainak, de a »normális« átlagolvasó nem tud ezzel a humorizálással, a valóságnak ezzel a jobbra-balra ferdítésével mit kezdeni.” Feltételezem, hogy a rendkívüliség látszatában való illetén pózolás a szakmai fogások ismeretének túlbecsüléséből adódik (az idézet ironiája itt is csak látszólagos). Az „átlagolvasó” pedig elsősorban a „sztorira” figyel, valószínűleg azt sem tudja, hogy a tartalom csak egyike az írói fogásoknak. Márton pedig azt nem tudja, hogy a jó és a rossz irodalom között általában professzionalizmus nélkül is különbséget lehet tenni, sőt a naivitás legalább annyira természetes és jogos olvasási mód, mint az „elitizmus”. Nem javít ugyanis a regény egysíkúságán, ha fölismerjük, hogy a téma talán nem önmagáért érdekelte az író, hanem sokkoló valószerűsége, vagy épp ellenkezőleg, átideologizáltsága miatt. A képzelet és a valóság egyensúlyozásához keresett tárgyat, és nem a tárgyhoz kifejezési módot. (Az elit kedvéért meg kell jegyezni, hogy az elsőbbség kérdése ezúttal is rokonítható a tyúk vagy a tojás problémájával.)

Az *áhitatos ember*gépben megjelent A kitaposott zsákutca, avagy történelem a történetekben című tanulmány segítségével valószínűsíthetjük, hogy mely történelemszemlélettel kívánt a szerző szembefordulni: „A magyar próza XIX. századi újjáalapításakor ugyanis a hagyománnyal való foglalkozás sémái is kialakultak. /.../ És minél fontosabbnak mutatkoztak, annál inkább megmerevedtek, annál üresebbekké váltak. /.../ ami Kemény Zsigmond számára sorsanalízis volt, abból Jókainál /.../ a meseszövéis kelmésége lett, Gárdonyinál pedig kiszínezett leckefelmondás. /.../ Az alázatos szerzők – különböző színvonalon, különböző hangfekvésben és különböző hangerővel – nekiálltak gárdonyizni”. Nyilvánvalóan ezt a „gárdonyizást” testesíti meg a regény végén felbukkanó Herczeg Ferenc alakja, és ennek a hagyománynak az „ideológiai megterheltségével és formai egysíkúságával” kíván Márton szakítani. A magyarság szólamszerű dicsőítését véli meghaladni az erkölcsi ítélettől tartózkodó, az elfogulatlanság látszatát keltő előadásmód. Ez azonban itt nem eredményez sem árnyaltabb szemléletet, sem ideológiamentességet. A – Gárdonyi eseté-

ben vélt vagy valós, de sokaknál nyilván joggal kárhoztatható – felszínes magyarkodást egy ezzel ellentétes irányultságú, de hasonlóan átgondolatlan ideológiával váltotta föl, a közvetlen ítéletalkotást pedig a példák tendenciózus kiválogatásával. Az olvasó számára ezáltal az alkotói kísérletezés kezdeti érdekessége is érdektelenné válik. Nem is beszélve arról, hogy a téma görcsök, rosszindulat és leegyszerűsítés nélküli kibeszélésének az esélye szintén – mint már oly sokszor – kihasználatlanul marad.

(Márton László: *Árnyas fűtca. Jelenkor, Pécs, 1999*)

STURM LÁSZLÓ

ii: Tóth Klára x 791.09
 a/h „CSAK EGY KIS EMLÉK...”?

„Amire emlékezünk az van, lesz” – ez az egyszerű – vagy talán nem is olyan egyszerű – állítás volt a mottója Gödrös Frigyes első, dr. Horváth Putyival forgatott filmjének, a talányos című Privát-horvát és Wolframbarátnak. Ott az Ugocsa utcai órásmester unokája és a terézvárosi kárpitos fia idézik föl gyermekmagukat és családjaik történetét. A Horváth család mindennapjait amatőr filmek őrizték, mivel azonban a kárpitosfamília nem hódolt a házimozizás szenvedélyének, az ő emlékeiket játékfilmes eszközökkel rekonstruálták az alkotók. Hangsúlyozottan a magánszféráról szól a film, a mára már fogalomká vált privát történelemről, bár a filozofikus keretjáték eljut a fojtogatóan kisszerű diktatúra keserű-ironikus megidézéséig, ahol „rongyos lesz a lélek”.

Volt abban a hajdani filmben – milyen messzinek tűnik, pedig csak hat éve, hogy elkészült – valami vonzó, amiért szívesen néztem, néztük alternatív mozik kényelmetlen székein, jöllehet olyan „semmi különös kis film” volt, fekete-fehér. Talán a szabadsága volt, ami imponált, hogy nem akart semmit, vállaltan „csak” emlékezni. Nem akart megfelelni semmilyen filmesztétikai konvenciónak, semmilyen filmforgalmazási elvárásnak. Olyan volt, mintha „balázsbelás” film lett volna, pedig a kilencvenes években a stúdió már csak árnyéka volt önmagának, és különben is ez a film már a pályázati rendszerben, szponzorok, kuratóriumok, koprodukciónak útvesztőiben készült, kész csoda, hogy megőrzött valamit önmagából.

A Balázs Béla stúdiós allúzió azért nem véletlen, hiszen a hatvanadik évéhez közeledő Gödrös Frigyes, aki a hetvenes években végezte a főiskolát, még aktív tagja lehetett a legendás alkotóműhelynek, ahol szinte kivétel nélkül mindenkit megérintett a filmelés szabadságának a lehetősége.

E „családi film” után Gödrös rögtön elkezdte második játékfilmjét, és öt évig forgatta. Persze gyanítom, hogy kevés meghatározhatatlanabb dolog van a világon annál, mint hogy egy rendező mikor kezd el egy filmet. Az első forgatási napnak inkább már a végkifejlethez van köze, addigra már sok minden eldőlt.

A Glamour például egészen biztos, hogy Gödrös eszmélésétől fogva készült, ahogy például Márai Sándor Egy polgár vallomásai című regényében is ott van a gyermek Márai érzékeny-csodálkozó tekintete..

Egy emlék- és sorsstredékekből építkező családtörténet a Glamour is, egyszerre őrizve a történetmondás konvencióit és fittyet hányva azokra. Mintha egy zsidó család krónikáját lapozgatnánk szórakozottan, s a lapok mindig ott nyílnának ki, ahol történik valami. Például a történelem. Vörösteror, numerus clausus, II. világháború, államosítás, forradalom... A 20. század magyar és európai történelme, de szigorúan a privát történelem szemszögéből, ahogy az előbbi filmben is. Egyáltalán, mi a különbség a két film között azon kívül, hogy az egyik fekete-fehér, a másik pedig színes és szélesvásznú?

A Glamour egy zsidó család története, ahol a családnak a vallásához, hagyományaihoz való viszonya nagyon lényeges, mondhatni sors- és cselekményformáló motívum, míg az előző filmben apró utalások történnek csupán a család zsidó származására. Ott a fiatalember, akinek a szemszögéből látjuk a családot, nem tulajdonít különösebb jelentőséget származásának. Itt a megidézett epizódok sokaságában van jelentősége a zsidó identitás vállalásának illetve megtagadásának. Az ortodox zsidó nagypapa – egy igazi patriarcha – kitagadja fiát, amikor megtudja, hogy keresztény, ráadásul német lányt vesz feleségül. A fiú tudatosan készül rá, hogy e házassággal „megszakadjon az életünkön áthúzódó vörös fonál”, bár őszintén szereti is választottját, aki német nevelőnőként érkezik Magyarországra. A házasság elé azonban már akadályokat gördítenek a törvények, az anyának előbb névházasságot kell kötnie egy árja férfival, hogy immár elvált

asszonyként feleségül mehessen egy zsidóhoz. Iróniával, humorral átszöve, a „mesélő” szükségszerű távolságtartásával idéződik föl a névházasság körüli érzelmi és gyakorlati bonyodalmak. A humor dominál a körülmetelési szertartás megghiúsulásánál is, amikor a nagypapa ismét kitagadja fiát, természetesen megint csak első felindulásból, teátrális gesztusokkal. Hogy is gondolhatnánk komolyan a megtagadást, amikor tudjuk, például a fentebb említett Márai Sándortól, hogy „A zsidóknál elébb van a család, s aztán következnek a családtagok.. A zsidók a családjukért élnek, a keresztények a családon élnek.” Ezt a családot is szétszórja, olykor egymás ellen fordítja a történelem, hogy aztán minden sorscsapás után – ami legtöbbször történelmi változás formájában jelentkezik – összerázódjon és új életet kezdjen a család, ami természetesen mindig a régi folytatása és mindig az új élet körül szerveződik.

Az epizódyszerű szerkesztés ellenére egységes, de korántsem egyenletes színvonalú film a *Glamour*. Érzelmileg is hiteles, megragadó, a narrátor jelenlétét is feledtetni képes volt számomra a munkaszolgálatos apa és az őrmester meseszerűségében is hiteles viadala. A nagypapa halálának bizarr körülményei között az anya egyetlen mondata: „Néha úgy vágyom haza” – visszamenőleg is hitelesítik, megtöltik étellel-érzelemmel a hazájától, családjától távol élő asszony figuráját. Anekdotaszerűek maradnak viszont többnyire azok az események, amelyekben a kisember kerül szembe a nagybetűs történelemmel. Képeskönyvíví mind a vörösterror, mind az 1956-os forradalom ábrázolása, hasonlóan sematikus a reneszánsz dolgozószobát rendelő részeg kommunista. A katolikus pap heroikus sorsa külön történet marad és mint ilyen érdekes is, valójában azonban nem derül ki, hogy a katolizált apa hite mennyire mély vagy formális, esetleg független minden egyháztól. Kardos Sándor operatőr – részben ő fényképezte Gödrös első filmjét is – és Pauer Gyula látványtervező brillíroznak a zsidó hitélet mindennapjait tükröző enteriőrök fényképezésénél, a családi miliók bemutatásakor.

Ugyanők ötlettelenedek, nemegyszer közhelyesek viszont a forradalmi és háborús jelenetekben, vagy például az ötvenes évek tanyasi életét idézve. Ha máshonnan nem, hát Gaál István *Sodrás-ban*ából illenék tudni, hogy milyen formája volt például a parasztkenyérnek. A színészek kényesen egyensúlyoznak szerepe-

ikben, s nincs könnyű dolguk, hiszen nem egy történet, hanem egymásra rakódott emlékek el-elmozduló hőseit kell megjelenítenünk. Ezt a leheletfinom distanciát a két főszereplő, Eperjes Károly és Ónodi Eszter teremti meg legkövetkezetesebben, a többiek – a nagypapa szerepében Barkó György is – hajlamosabbak az anekdotahősök direkter szerepformálására.

Igényes, bár kissé sokat markoló vállalkozás a Glamour, nyoma nincs benne – s ezt sajnálhatjuk – az előző film könnyedségének, „tét nélkülségének”. De hibái, görccsei ellenére is több, mint „csak egy kis emlék.” A megformálás művessége, a történet sugárzó humanuma, poklokban is átvillanó derűje kiemelte a XXXI. Játékfilm-szemle mezőnyéből a mozikban majd ősszel látható filmet.

TÓTH KLÁRA

n: Beke György

x 809

MÉSZKŐ ÉS A NAGYVILÁG

Erdélyben *A rög alatt* volt az első igazi szociográfia. Böződi György nagyon fontos alkotása, a *Székely bánja* egy évvel a Balázs Ferenc munkája után jelent meg. Igaz, hogy Mikó Imre könyve, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*, amely kilenc község társadalmának vizsgálatából von le következtetéseket, még 1932-ben elhagyta a nyomdát, de ezt a munkát inkább tekinthetjük szociológiának, vagyis tudományos felmérésnek, mint irodalmi eszközökkel ábrázoló szociográfiának. A két műfaj között, mint ismert, döntő különbség az, hogy a szociológiát a tények, a számok hitelesítik, a szociográfiát az író személyes jelenléte, vizsgálata, írói üzenete.

Balázs Ferenc előbb (1929-ben) hatalmas ívű útinaplóját adja ki, *Bejárom a kerek világot* címmel, Kolozsvárott, hét év múlva követi *A rög alatt*, utóbbi egy kisváros, Torda kiadójánál. A két legfontosabb Balázs Ferenc-művet egybefogva most a Püski Kiadó adta újra a kezünkbe. Ez a nyolcadik kiadása *A rög alatt* című műnek, ezt megelőzően kétszer a *Magyar Élet*, vagyis a hajdani Püski jelzéssel jelent meg: 1943-ban a negyedik, 1948-ban az ötödik kiadás. Mind a két évszám korszakváltást jelentett, amit a Püski-műhely biztos érzékkel ismert fel. 1943-ban és 1948-ban egyképpen történelmi bukás szélére érkezett el a nemzet. Előbb a második világhá-

Balázs Ferenc: Bejárom a kerek világot. A rög alatt. Püski Kiadó Bn. 1989.

ború katasztrófája, majd a moszkvai kiszolgáltatottság fenyegette végveszéllyel a magyarságot. Mind a két drámából kiutat mutathattak (volna) Balázs Ferenc felismerései, amik utazásai során a nagyvilágban tudatosodtak benne, és az az építő munka, összefogás, amit egy kicsiny erdélyi falu unitárius papjaként kovácsolt ki, népfőiskolai és szövetkezeti szervezőként, igazi modern apostolként.

Balázs Ferenc egy fődél alá fogott ikerkönyveinek sajátos vonása, hogy egymást is hitelesítik. Pedig mennyire különbözik a témájuk! A *Bejárom a kerek világot* hatesztendős bolyongás krónikája; ebből a szerző két évet Angliában töltött, ösztöndíjasként, kettőt Amerikában, majd hazafelé tartva, jó nagy kerülővel, megjárta Japánt, Kínát, Indiát, a Közel-Keletet, s így valóban megkeverte a világot. *A rög alatt* pedig egy kicsi falu, a Torda melletti Mészkö életének és a pap mindennapjainak, az őt körülvevő paraszti világnak a megelevenítése, a szerző küzdelmének bemutatása, amit egymagában, illetve feleségével és néhány jó hívével vív, soha nem önnön céljaiért, saját jólétéért, hanem mindig a közösség boldogulásáért.

Összetartozik a két mű, mert Balázs Ferenc a maga korában talán a legtöbb tapasztalatot szerzett, világgjáró erdélyiként foglalta el a mészközi parókiát, és mindaz, amit látott, tanult a világban, szinte már történelmi távlatot kap olyan helyi, mészközi újításokban, mint közös cséplőgép vásárlása, újmódi oktatási eljárások bevezetése, egyesületek alapítása, népfőiskola szervezése és hasonló, nyugat-európai tájakon bevált reformok átplántálása az Aranyos mentére. Ha ezt a két munkát más-más szerző írta volna, akkor is izgalmas könyvek lennének, jó irodalom mind a kettő, így azonban, egyazon kéz és egyazon szív alkotásaként a néhány száz lakosú erdélyi falu életét, gondjait, törekvéseit és csalódásait – persze, a maguk arányaiban – a világ nagy ügyei közé emelik.

Balázs Ferenc ugyanis nem naiv egyszerűséggel vett tollat a kezébe, hogy leírja egy kicsiny falu sorskrónikáját, hanem Erdély akkoriban legtapasztaltabb világgjárójaként, aki nemcsak az angol és amerikai, meg a távol-keleti tájakat, városokat ismerte meg, de világhírű nyugati könyvtárakat látogatott, az emberi kultúra és gondolkodás alapvető műveit tanulmányozta, aki Tagorét látogatta meg, Ghandival társalgott, fényes szellemek gondolataival vér-

tezte fel magát. Ne tudta volna, hogy a szociográfia mit ér az élet megismerésében és megváltoztatásában? Ami, némelyünk felfogása szerint, mégiscsak az irodalom legfőbb küldetése. Ha ugyan nem tagadjuk, hogy az irodalomnak egyáltalán lehet küldetése!

Némileg kitaposott, mégis valójában ismeretlen utakon járt. Ami utat nyitott előtte, az első magyar híradás Amerikáról majdnem száz évvel Balázs Ferenc világvándorlása előtt jelent meg. Bölöni Farkas Sándor, egy nagy erdélyi „kíváncsi”, nagyjából ugyanazt az utat tette meg – ázsiai kitérő nélkül. Németország, Hollandia, Belgium, Anglia voltak az állomásai, majd áthajózott az Újvilágba, hogy megtapasztalja egy másik földrész, egy akkor kialakuló polgári társadalom valóságát. Az *Utazás Észak-Amerikában* 1835-ben új, friss fuvallatot hozott az erdélyi, egyáltalán a magyar gondolkodásba. Száz esztendő múlva egy irodalomtörténész, Hatvany Lajos így summázta ezt: „Egy székely nemes, aki felfedezte a demokráciát.”

Balázs Ferenc ugyanazokon a nyomokon haladva, a fejlett kapitalizmust fedezte fel Angliában. De milyen sivár, riasztó kép: „Az a nagy gazdagság, jólét, hatalom és dicsőség – érdemes-e annyi milliók nyomorúsága, kínlódása, halódása árán? Omladozó, piszkos bérházak, szűk utcákkal, amelyeken végigmenni életveszélyes, mert valami az ember nyakába szakadhat; egy szobába öt-tíz ember beszűfolva, amelyek egy része nappal, más része éjjel gyömöszölődik a szennyes ágyakba; sápadt asszonyok, vérszegény, beteges gyermekek és a rossz sors miatt iszákos férfiak: Érdemes-e?”

Japán: meglepetések és tanulságok földje az erdélyi utazó számára. Megdöbben a japán nők hihetetlen kiszolgáltatottságán, ugyanakkor felfedezi, hogy a 20. század elején Japán miként találta meg a maga nemzeti útját a nyugati kapitalizmus térhódítása közepette is. A sokszázados elszigetelődést Japán akkor adja fel, mikor a Nyugat csatahajókkal hozza el a szigetország közelébe, egyelőre Kínába „a szép, új világot”. „Japán ekkor zseniális sakkhúzásra határozta el magát. A kapuja mindkét szárnyát kitérte a jövevények előtt. – Gyertek, s állítsátok föl gyáraitokat, kereskedőházaitokat és pénzintézeteiteket! – hívogatta őket barátságosan. Az idegenek jöttek is szívesen. Japánban a világ egyet fordult. A kikötők egét gyárkérmények kezdték szurkálni, vonatok és villanytelepek épültek, az iskolákban a gyerekeket pa-

dokba ültették, az államférfiak és az államhivatalnokok nadrágokba bújtak s a katonaság a lőfegyverek használatát tanulta. A japáni az idegeneknél kiszolgálta az inaséveit. Akkor bókot mondott nekik, s hazakergette őket. Nem erőszakkal – óh, a japáni ezt a világot sem merete volna megcselekedni, bár az ő hadserege sem volt játékszer, amint ezt az orosz–japáni háború is bebizonyította. De volt neki okosabb haditerve is. Gyárakat és bankokat kezdett alapítani, s az idegenek vállalatait sorra bukatta. Ezzel elérte azt, hogy bár egészen átvedlett nyugatíva, legalább megszabadult attól, hogy a Nyugat hatalma alá kerüljön. S ez nem kicsi dolog!”

Amerikai útinaplójában egyik fejezet ezt a címet viseli: *A munka demokráciája*. Balázs Ferencnek kedvére van, hogy az államokban senki nem szégyelli a fizikai munkát, az igazgató háza kertjében, rossz cipőben, foltozott ruhában söpörget. Rokonszenves az erdélyi vándordiaknak, hogy az Egyesült Államokban az egyetemi hallgatók tekintélyes része testi munkával teremti elő tanítási költségeit. A diákegyletek munkaközvetítő irodákat tartanak fenn. Teológusunk is bármilyen munkát vállal, megfogja a munka bármelyik eszközét, és ez nem lealázza, hanem érzelmeiben felmagasztalja.

Tanulságként azt az eszmét hozza haza, hogy ízlésben, gondolkodásban, életérzékelésben és az élet formálásában miként lehetünk egyszerre modernek és magyarok. „*Magyarul kell modernnek lennünk.*” Mit jelentett ez Balázs Ferenc felfogásában? Az új templom építése tette fel a kérdést az eldugott mészkiőeknek. Milyen legyen a templomuk? Magyar jellegű. De milyen a magyar jelleg az építkezésben, zenében, öltözködésben, táncban? Balázs Ferenc azt tapasztalta, hogy az aranyosszéki népi együttélésben a románsággal, a magyarok nem felragyogtatták, hanem lassan elköptették a maguk magyar jellegzetességeit. Nagy volt a zűrzavar, tanácstalanság. Ekkor elmélkedik el Balázs Ferenc azon, hogy milyen is a magyar érték, a magyar nyelv, zene?

„Kazinczyék, francia és német említkön felnőtt magyarok, jóakarató hazafisággal adták neki magukat a feladatnak, hogy a magyar nyelvet hajlékonyra, kifejezővé tegyék. Mekkora erőfeszítéssel, buzgalommal gyártották a szavakat, kovácsolták a kifejezéseket, faragták a verseket, hogy az újításokat közhasználatba átvigyék. S akkor jött Petőfi, hozta a nép nyelvét, amely

ezerszer hajlékonyabb, kifejezőbb és magyarabb volt, mint az övék. Ugyanez történt a zenével. A kávéházi hangulatokból kinőtt magyar dalok sohasem versenyezhetnek Bartók és Kodály eredeti népi muzsikájával, amely ma kétségtelenül a magyar zenét jelenti. A magyar építészetet is sikertelenül próbálta a lechneri iskola megteremteni. Az épület azzal még nem vált magyarrá, hogy kiteresített homlokára szürdísztéseket gipszeltek. De amint Bartók és Kodály a fonográflemezek tízezreit vették föl, a magyar muzsikát azáltal teremtették meg, hogy tudatosították, monumentálissá tették a nép között élő dallamokat, úgy Kós Károly, Torockai Wiegand és most Debreczeni László a népi építkezés alapos tanulmányozása alapján állapították csak meg, hogy mik a magyar építkezés sajátosságai. Ők sem tettek egyebet, mint kihangsúlyozták, rendszerbe szedték az ősi, népi építkezéseknél talált vonásokat és mélyebb ösztönösségeket."

Ez nem meddő múltba nézés, éppenséggel hátrálás az idők igénei és kérlelhetetlen törvényei elől. Balázs Ferenc fogalmazza meg, Kőrösi Csoma Sándor sírjánál Dardzsilingben, hogy a legendás nyelvész, akit a székelység legnagyobb fiának tart, az „eredetet” kutatta – a magyar nyelv őshazáját –, ő pedig, Balázs Ferenc „a jövőt építi”. De a múlt és a jövő szimbiózisa igazi útja a megmaradásnak és haladásnak.

Kell még valami ehhez a kettőhöz, a megmaradáshoz és az előrehaladáshoz: serkentő öntudat, magabiztosság. Ez volt Balázs Ferenc utazásának egyik amerikai „néger” tanulsága. Tamási Áron is egy néger szájába adja: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.” Balázs Ferenc megfigyeli és feljegyzi az amerikai négerök önérzetes magatartását. A kisebbségi erdélyi író jellemzése: „A néger önérzetes, dacos, még akkor is, ha engedelmeskedik. Lealázottságában is veretlen.” Balázs Ferenc ezt érzi a legfontosabbnak: az elnyomottságban is dacos fejtartást, amit sokkal ritkábban tapasztalhat majd – visszatérése után – a maga erdélyi magyar kisebbségi közegében. Manapság már kegyetlenebbül fogalmazunk: a kisebbség tudata. Ha csak erre figyelmeztet, életműve akkor is megkerülhetetlen tanítás lenne, legértékesebb erdélyi magyar örökség.

(Balázs Ferenc: *Bejárom a kerek világot. A rög alatt. Püski, Budapest, 1999.*)

BEKE GYÖRGY

n: Mész Katalin

vln ÍTÉLET VAN

Végletes szerelmek, háborús rémségek, a gyermekeit fölfaló forradalom – íme néhány kulcsszó az elmúlt három hónap színházi témáinak kínálatából. Áldozatok és túlélők, „kollaboránsok” és bűnösök, akiknek sorsa mindenkoron azonos utat jár be. Az előbbieké az utóbbiak közreműködésével pecsételődik meg, az utóbbiak saját érdekeik szem előtt tartásával gátlástalanul taposák sárba az erkölcsi normákat. Mintha a művészetre valamelyest még adó színházak érdeklődését ezek a témák keltették volna föl mostanság. A Vígszínház a Kurázi mama és gyermekei című Brecht-darabot vette elő Szász János rendezésében, a Katona József Színház pedig a máris többszörösen díjazott, fiatal drámaíró, Hamvai Kornél tragikomédiájának, a Hóhérok havának az ősbemutatójára vállalkozott. Izzóan időszerű mindkettő

Nyomasztóan sötét tónus – szürke, fekete – telepedik a Víg hatalmas színpadára. Mi más lehetne a harmincéves háború idején játszódó Brecht-darab, Kurázi mama... „alapszíne”? Szász János, a sokszorosan díjazott filmrendező sokat bíz a látványra, a monumentális díszletekre – és kevesebbet a színészre. Ez annál is meglepőbb, mert filmjeiben (kivált a Woyzeckben) képes volt tartózkodni a látvány csábításától, avégett, hogy a színészi alakításra összpontosíthasson. A Kurázi mama... szereplői viszont elvesznek, eljelentéktelenednek a kiégett, golyók lyuggatta romos épületet idéző, többemeletes díszletek, tobzódó látványeffektusok árnyékában. A rendező bizonyára azt kívánta sugallani, hogy a háború mindent beborít, s az emberi mivoltukból kivetkőzött, elcsigázott lények minden pórúsába behatol: az ember a Hadúrral szemben parányi, kiszolgáltatott és tehetetlen. Ebben igaza is van. Ám a színház nem pusztán vizualitásával, „holt” képeivel hat, hanem nagyon is eleven színészeinek – minden más effektust háttérbe szorító – játékaival. A szereplőnek a háború rémségkulisszái között is óriásira kell nőnie. Hisz igazából az izgatja a nézőt, milyen gyógyíthatatlan sebeket üt az emberek lelkén, milyen torzulásokat okoz egy tartós hadiállapot, nem pedig a háború vizuális megidézése.

A forgószínpadon minden grandiózusan hat: nemcsak az impozáns díszletek, hanem a színpadtechnikai bravúr is, amelynek percenként tanúi vagyunk. Ám ez is arra utal: nem köt le a színész, a játék, a szó. A cselekmény szaggatottá válik, Kurázi

a'nu' darabjáról

mama és társai pedig majdhogynem bábokká, statisztákká törpülnek. A színpadi monumentalitás, a nagy jelképek (Eilif a krisztusi kereszten), a „kórus”, azaz a hadviselők, akik közé a kínai agyag hadsereg katonáinak mását is „besorozták” – talán a korokon átívelő háborúskodás örök mementójául. Mindez együttvéve egy különös opera-előadás látszatát kelti, amelyben a játék lefokozott, a szereplők pedig időről időre leállnak és énekelnek. Igaz, songokat, és nem áriákat, esetenként Kurt Weillt, a darabhoz írt Paul Dessau-dal helyett. Hová tűnt hát az a bizonyos brechti V-effektus, az obligát elidegenítés? A látványbeli monumentalitás, a bábos lefokozás és a háborús melodráma közepette Kútvolgyi Erzsébetnek nincs lehetősége a szerves szerepépítkezésre. Így aztán mozaikokból áll össze az egyénisége, azaz nincs kellő súlya. Holott apróbb gesztusokkal igyekszik jelezni a címszerep darabosságát, túlélésre beidegződött elszántságát, s mindenekelőtt a gyermekeit elsírató anyát (s persze a fia váltságdíjára alkudozó kalmárt). De nem az a rettenthetetlen, szilaj és megkérgesedett szívű asszony, aki különös, korántsem rokonszenves egyéniségével önmagában monumentális.

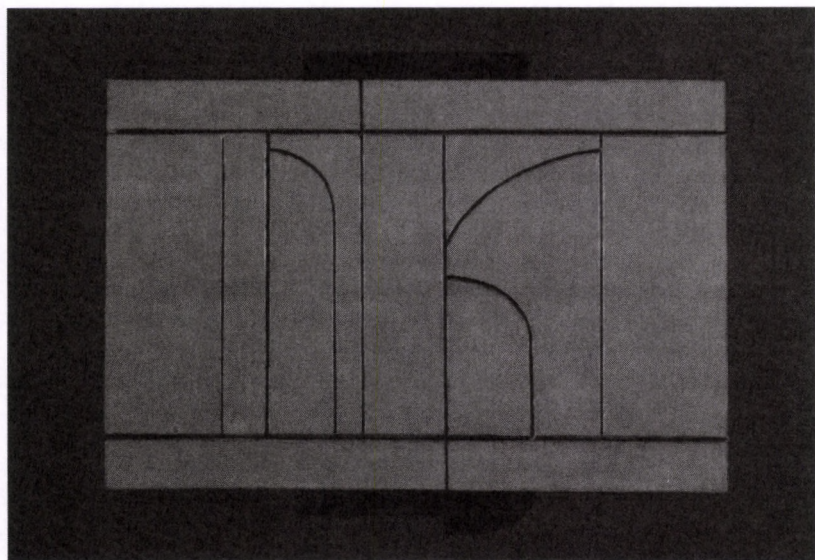
A színpadon exponált nyaktiló mellett, ácsolt tribünnek tetsző építmény tágas nyílásán a népünnepélynek beillő kivégzésekre se-reglett csöcselék szájátva bámulja, s üdvrivalgással fogadja, ha egy-egy arisztokrata nyakát elnyisszantják. Dúl a franciaországi jakobinus terror a Katona színpadán. 1794 júliusa, a Thermidor hava – igazából a hóhérok hava. A mindenkor manipulálható „aljanép” ujjongva ül halotti tort nap mint nap. Nincs múltja, iskolázottsága, nincsenek elvei, sem skrupulusai. Még kevésbé, „etikai normái”. Van viszont nagy hangja és hajlama az új hatalmasok kiszolgálására, elvakult követésére. Ugye ismerős? Kétszáz esztendő telt el, de az ún. proletárforradalom csöppet sem volt különb.

Hamvai Kornél Hóhérok hava című darabjában élesre hegyezett replikák összegzik a történelmi abszurdításokból fakadó tanulságokat, az író képtelen szituációkat idéz meg, ami nem is olyan régen nem abszurd színpadi komédia számba ment, hanem életeket, karriereket derékba törő, véres valóság volt. A párhuzam kézenfekvő: a vitriolos satíra áttekinthetőbb képet ad a diktatúrák természetétől, mint egy (ha van ilyen) hiteles történelemkönyv. A színpadi görbe tükör illetve torzkép – kétségbeejtően tiszta és pontos.

Hatalmas drámairodalma van a gyermekeit fölfaló jakobinus forradalomnak – de Hamvai Kornél merőben másképp „markol” a történetekbe. Először is, alulnézetből. Az elsodort kisemberek, hasznót húzó túlélésre játszó és a basáskodó hivatalnokok kiszolgáltatottjainak szemszögéből. Az alulnézetet még groteszkebbé teszi, hogy abszurd komédiája hőséül épp egy vidéki hóhért tesz meg. Ítélet-végrehajtót, ahogyan Roch „hivatását” büszkén emlegeti. Fokozza az abszurditást, hogy jószerével ő az egyetlen tisztességes figura ebben a vérgőzös kavalkádban. Úgy hiszi, a törvény szerint él és „dolgozik”, merthogy „rendek kell lennie”. Szegény Roch persze jottányit sem ért a politikából, nem lát és nem is láthat bele mechanizmusába, neki a parancs parancs, s az új hatalmasok törvénye szent. Nem kételkedik, s nemigen gondolkodik – akárcsak a hirtelen felülkerekedett hatalom egyenlőséget, szabadságot, testvériséget gajdoló polgártársainak többsége. Vesztére Longwyből Toulouse-ba helyezik át, s a közbeeső Párizsban menthetetlenül elsodorja az átláthatatlan, kaotikus események forgataga.

Gazsó György, a nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház kiváló színművésze vendégként alakítja a hóhér szerepét a Katona József Színházban. Jóhiszeműen botorkál abban az – enyhén szólva – eltévelyedett világban, ahova Roch-t a sorsa vetette. Ostobasággal határos ártatlansága és „puritanizmusa” (micsoda pompás paradoxon: épp egy hóhére!) együttérzést vált ki a nézőből. Gazsó intenzív jelenléte a színpadon ritka visszafogott, ám annál kifejezőbb játékmóddal párosul. Naiv lelkesedése, amivel sorsának buktatóiba szalad, természetessége, ahogyan az abszurditásoktól hemzsegó közegben mozog – óhatatlanul a visszájára fordul: jakobinus karikatúrák, bohócok, bűnözők, szélhámosság általános nyüzsgése közepette szemlátomást ő az egyetlen „normális” ember: amit Gazsó komótos mozdulatokkal, takarékos gesztusokkal, humorral telített játékkal idéz meg. Párosan Szirtes Ágival a maga egyszerűségében hiteles, aki gondos, aggódó és kissé dévaj asszonyát játssza, az összetartozás légbensőségesebb légkörét kelti.

Ascher Tamás mestere a groteszk és a mögötte rejlő tragikum váltogatásának, s a gyors hangulatváltásoknak. Nem okoz gondot számára, hogy bizarr figurákat, eltorzult emberi tulajdonságokat kell színészeiből életre hívnia. A rengeteg, aprólékos munkát igénylő, merőben szokatlan hangvételő előadás egységes egészé

ABSZTRAKT TÉR, 1971

kerekedik a keze alatt, holott talán a káoszt kell a legpontosabban megszerkeszteni. Abszurd, harsány és rikoltozó jelenetek illeszkednek természetes kapcsolódással egymásba, a fölfokozott ritmus sodrást ad a produkciónak. A társulat színe-java pedig természetesen idomul Hamvai Kornél sziporkázóan szellemes, abszurdításoktól keserű színjátékának groteszk hangvételéhez.

U: Keelwosky Miklós METZ KATALIN

Gyula HAJNÓCZI GYULA EMLÉKÉRE

Elébe vágok a lényeknek. Olyan, nemrég elhunyt magyar építészre szeretnék ma emlékezni, aki három különböző ágazatban is igen nagyot alkotott. Mert Hajnóczy Gyula életműve több – egymással összefonódó – témát ölel fel. Közülük kimagaslík az

Hajnóczy Gyula nemrég
elhunyt magyar építészről

ókori építészettörténet, az antik világ építészeti alkotásainak gyakorlati műemlékvédelme és egy univerzális építészetelmélet. Hajnóczy írta a világirodalom egyik legjobb, ha nem a legjobb, ókori építészettörténetét. Hajnóczy dolgozta ki és írta meg korunk legmagasabb szintű építészeti térelméletét. És római kori emlékek romkonzerválásával illetve rekonstrukciójával a hazai műemlékvédelmi építészeti gyakorlatában szinte iskolát teremtett.

Együtt jártunk az egyetemre, most éppen fél évszázada, hogy építészmérnöki oklevelet szereztünk. Ő idősebb volt nálam hét évvel. Baján született 1920-ban, ott is járt iskolába, gimnáziumba, majd az 1938-ban ott szerzett érettségivel a soproni evangélikus teológiára iratkozott be. 1940-ben tanulmányait Kolozsváron folytatta művészettörténeti tárgyakkal, végül 1944-ben iratkozott be az építészmérnöki karra. De behívták a honvédséghez utásznak, s a háború végén amerikai fogságba került. Csak miután onnan 1946-ban, hazatért kezdhetette meg építészeti tanulmányait. Ekkor találkoztam vele először. Kedves, mindig vidám kolléga volt, szerény is. Amikor egyetemi tanulmányainkat 1950-ben befejeztük, ő az építészettörténeti tanszékre került, ahol Kardos György és Rados Jenő professzorok mellett az ókori építészettel foglalkozott tanársegédként. Hajnóczy Gyula nem elégedett meg az építészeti diplomájával, s kihasználva említett korábbi bölcsészeti tanulmányait, 1954–1958 között újabb hat félévnyi tanulással általános régészeti oklevéllel toldotta meg az építészmérnököt, ami a műemléki és építészettörténeti munka szempontjából nemsokára nagy előnyt biztosított számára. Amikor 1950-ben az építészmérnöki diplomával kezünkben elváltunk egymástól, és „kiléptünk az életbe”, Hajnóczy Gyula volt évfolyamtársai közül ekkor még senki sem tudta, hogy ez a szerény ember milyen nagy hírépítész-teoretikus lesz. Az 1996-ban bekövetkezett haláláig köztünk folyamatosan fennálló laza, de mégis mindig baráti kapcsolat most nemcsak feljogosít, de úgy érzem, kötelez is arra, hogy elmondjam, ki volt a magyar szellemi életnek ez a ma még eléggé nem ismert óriása.

Az ókori építészeti oktatása a budapesti egyetem építészmérnöki karán jeles elődöket idéz. Kabdebó Gyulának tankönyvét, Möller Istvánt és Wälder Gyulát, majd Friedrich Lóránd emlékezetes előadásait, melyeket Hajnóczy Gyula is hallgatott. Kotsis Ivánt, aki rövid ideig volt a tárgy előadója, és Kardos György

mélyreható szakismereteit. Hajnóczy Gyula, immár két diplomával kezében, viszonylag fiatalon vette át ezt a tantárgyat, mint súlyos, de megtisztelő örökséget. Egy évtized munkája nyomán 1967-ben letette az asztalra az Ókori építészet tankönyvét. A kötet közel 500 oldal terjedelemben és több mint 600 ábrával jelent meg. Különös értéke, hogy a görög és római építészet mellett az európai építészetre ható valamennyi ókori kultúrát tárgyalja. Ezért is fordították le a könyvét német nyelvre és használták az akkori Kelet-Németországban is tankönyvként. A magyar nyelvű kötet öt kiadást ért meg. A hatodik kiadás 1991-ben már két kötetre bontva jelent meg, az első a „Keleti és átmeneti kultúrák” címen az elő-ázsiai és az egyiptomi építészzel foglalkozik, míg a második „Klasszikus kultúrák” címen a hellén és római építészetet tárgyalja. A két kötetre bontást nemcsak a terjedelem kívánta meg – hiszen Hajnóczy mindig bedolgozta műveibe újabb ismereteit –, sokkal inkább „az ókor második nagy korszakának szellemisége kívánta így. A keleti világ bő termőtalaja volt a sokféle lehetőség kibontakozásának, de az ókori nyugati világ fogalmazta meg kézzelfoghatóan mindazt, amiből Európa megszületett. Így ez a szó: klasszikus, egyben azt is jelenti, hogy európai, ha a későbbi történelem árnyalta és színezte is ezt az alapvetést. Nem véletlen, hogy kultúrkörünkben a klasszikus szó általános értelmezése a teljességet jelzi, annak a szintnek az elérését, amelyet egykor Európa hajnalán a hellének és a rómaiak már betöltöttek.” – és itt idéztük az ő előszavát ebből a második kötetből. Nemcsak találóan vezetik be ezek a sorok a hatalmas műnek ezt a második részét, értelmet is nyernek. Mert a kötet a bevált stílus-elemzést nem teszi félre (mint ahogy erre kísérlet történt 1950 körül), hanem kiegészíti olyan szempontokkal, amelyek átfogó értékelést engednek: korabeli gazdasági, társadalmi, művelődési viszonyok, építési anyagok és szerkezetek, építéstechnológia. És főként mert mind a két építészet tárgyalásánál – a hellénnél és a rómainál egyaránt- szerepel azok hatása a későbbi korokra. Amivel Hajnóczy Gyula egyértelműen hídát ver az építészettörténet és az élő, kortárs építészeti gyakorlat közé.

Hajnóczy Gyula számtalan más cikket, tanulmányt és könyvet is írt. Munkatársa volt a Genthon István és Zádor Anna által szerkesztett Művészeti lexikonnak is. Az ókori építészet maradványainak látogatását követően a római építészen kívül beszá-

mol írásában az egyiptomi és az iraki emlékekről is. Mindig olvasmányos szövegét szép rajzok egészítik ki, melyeket későbbi munkáiban többnyire fia, Hajnóczi Péter készített.

Műemlékvédő építésként először a szombathelyi Isis-szentély helyreállításával vonta magára a szakma figyelmét, ezt követték 1963-tól Aquincum polgárváros revitalizációjának során szükséges ásatási, rom-helyreállítási és részleges rekonstrukciós munkái. Ezek – csakúgy, mint a Tác-Gorsiumban végzett munkái, példaértékűeknek minősültek. További tevékenységéhez kapcsolódik Fenékpusztá, Százhalombatta, Balácapusztá, Kővágószőlős és Balatonfűzfő római kori emlékeinek feltárása illetve rekonstrukciója. A budapesti Március 15-e téri római hídfőállás maradványainak bemutatásával a főváros szívében hagyta vissza munkájának névjegyet.

Az építészetelmélet terén érdeklődése és ennek nyomán írásainak témája határozottan az építészeti tér és tércsoportok alakítása felé fordul. E tárgykörben irt disszertációjának lényegi összefoglalója az 1967-ben megjelent *Térformák és térkapcsolatok az antik római építészetben* című tanulmány, mely már szinte bevezeti szakirodalmi munkásságának, sőt talán egész életművének csúcspontját: a *Vallum és intervallum* című, az Akadémiai Kiadó által 1992-ben kiadott könyvét. Ez „az építészeti tér analitikus elmélete” alcímet viseli. A kötet már négy évvel korábban, ugyanott német nyelven is megjelent és még emelte a szerző tekintélyét külföldön, noha a kötet visszhangja egyelőre nem áll arányban tartalmi jelentőségével.

Az építészeti alkotás egyik meghatározó kritériuma a tér. A falakkal, padlóval, mennyezettel, vagy pillérsorral, boltozattal, üvegfalakkal határolt tér, melynek nagysága, alakja, arányai, anyagszerűsége, megvilágítása, díszítettsége végtelen sok változatot produkált az ember építőtevékenységének évezredei alatt. Hajnóczi kötetének tanulmányozásához alapos felkészültség kell, hiszen a kötet függelékében mintegy 150 új szakkifejezést sorol fel, amelyek írásának többnyire új fogalmait magyarázzák. Hajnóczi térelmélete az építészeti teret két felfogásban közelíti meg, a minőségi és a mennyiségi oldalról. Az előbbivel az architektúra humánus, pszichikailag érvényesülő, ám a legtöbb ember által szubjektíven – divat, ízlés és más befolyások révén – elfogadott vagy elutasított vonatkozásait rendszerezi, míg a má-

sodikkal a tér szerkezeti elemeinek geometriája révén adódó arányok szabályait elemzi. Erre utal a munka címe is, a vallum a térhatárolás elemeit, az intervallum a határolóelemek között keletkező teret jelenti. Ebben a két megközelítésben elevenednek meg és jutnak szerephez az építészeti téralkotás komponensei, a méretek, az arányok, a határoló elemek anyagai, színük, fényátbocsátó képességük és más jellemzőik. A belső térnek affinitása van az építészeti együttesek által határolt külső terek alakjához és rendszeréhez, s így az urbanisztikai alkotások is kapcsolódnak a téralkotás kérdéseihez.

Itt emlékeztetni szeretnék arra, hogy a magyar nyelv „e téren” egy kifejezéssel szegényebb, mint a legtöbb idegen nyelv. A két- és háromdimenziós tér fogalmát nem tudja megkülönböztetni, mint a német a *Platz* és *Raum*, az angol a *place* és *space* szavakkal. Talán azért, mert a síkvidékhez szokott nyelvalkotó őseink életében a harmadik dimenziót demonstráló hegyek ismeretlenek voltak, vagy legalábbis alárendelt szerepük lett volna? Talán azt tükrözi, hogy a magyar ember a téralkotó művészetekben hátránnyal indult? Talán azt, hogy a szerelem fontosabb volt neki, hiszen a szeretettől eltérő kifejezés viszont éppenséggel gazdagsága nyelvünknek!

De visszatérve Hajnóczy vallum-intervallum tételéhez le kell szögeznünk, hogy ha a magyar történeti viszonylatban hátrányban állt a háromdimenziós tér felfogásában, Hajnóczy ezt a hátrányt valamennyiünk nevében behozta. Mert a téralkotás sokoldalú kritériumait komplexen és jellemzőik hiánytalan figyelembevételével tudományos rendszerbe foglalnia öelötte – úgy hiszem – senkinek sem sikerült. Munkájának különös érdekessége és értéke, hogy gondolatmenete az ókori építészet alakzataiból indult ki és vált alkalmassá az építészet egészének, így a mai modern építészetnek kvalitatív és kvantitatív megítéléséhez. Így lett Hajnóczy Gyula, az ókori építészet történetének kiváló ismerője és az ókori műemlékek restaurátora egy, a modern építészetet is magába foglaló építészetelmélet megfogalmazójává. A kötet gazdag rajzi illusztrációi között, sok más példa mellett – egymáshoz hasonló grafikai metodikával – szerepel a római Pantheon, a reimsi katedrális, a ronchamps-i kápolna és egy, az elmúlt években épült középmagas budapesti többlakásos tömbház términőségi és térmennyiségi elemzése.

Amivel Hajnóczy még egy további igen fontos tényezőt is igazolt, mintegy akaratlanul: nevezetesen azt, hogy az építészet törvényszerűségei – különösen amelyek Vitruvius nomenklatúrájában a *venustas*, vagyis a kellem kategóriájába tartoznak, az ókor óta nagyon is megváltozott funkcionális követelmények és az óriásit fejlődött építéstechnológia mellett is kontinuális értékűek. Az egész munka gyakorlati jelentőségét Hajnóczy saját rezüméjében szerényen így fogalmazta meg: „A közelmúlt építészeti gyakorlatának anomáliáin okulva ez a térelmélet felvázolja a harmonikus emberi környezet megteremtésének lehetőségét”.

Nemcsak a térelmélet érdekelte Hajnóczyt, az egész építészeti-mélet fejlődését szándékozott feldolgozni az ókortól napjainkig. Nagy munkára készült, megvolt hozzá a szükséges áttekintése. Igaz, ebben a témában nem volt egyedül, mint a téranalízisben. 1985-ben jelent meg első kiadásában a német Hanno-Walter Kruft *Geschichte der Architekturtheorie* című hatalmas munkája Münchenben. Nem a téma kidolgozásában, de a kiadásban megelőzte Hajnóczyt. De egy ilyen áttekintő vezérfonal, csakúgy, mint egy irodalomtörténet, nem lehet egy gondolkodó privilégiuma, szükségszerűen egymástól eltérő értékes gondolatokat is ébreszt az egy időben dolgozó írókban. Hajnóczyt ezért nem is tarthatta vissza saját munkájától, és haláláig dolgozott saját építészeti-mélet-történetén. A fragmentum, inkább csak vázlata a témának már csak Hajnóczy halála után jelent meg mindössze 80 oldalon. De megélte még annak a színes képekkel és szép rajzokkal illusztrált kis kötetnek a megjelenését, mely *Itinerarium Hungaricum Antiqua* címmel a Dunántúl római kori építészeti emlékeinek feltárását és a hazai műemlékvédelem velük kapcsolatos eredményeit mutatja be. Ez nem tudományos munka, hanem ismeretterjesztő. Emelt igényű útikalauz az érdeklődők részére, miért is öt nyelven adták ki. Ezen keresztül a nem filozófus és a nem építész érdeklődő is megismerkedhet Hajnóczy életművének egyik legfontosabb témájával. Mert Hajnóczyban élt az igény, hogy tájékoztassa a közvéleményt arról is, amit a hazai iskola a római emlékek bemutatásával az elmúlt években produkált. Emlékszem 996 tavaszán mekkora örömmel hozta a nyomdából ennek a szép füzetnek első példányait, és dedikálta nekünk. Holott ez életművéből csak egy csepp volt.

1996 tavaszán a Magyar Tudományos Akadémia az immár 76. évében levő tudóst levelező tagjai közé választotta. A megiszteltetést nagy örömmel fogadta, és készült a székfoglaló előadásra. Már kiválasztotta ennek témáját is: az akadémiai tagságot elnyert magyar építészek életművéről és alkotó filozófiájukról kívánt áttekintést adni. A kegyetlen sors ebben meggátolta. Röviddel levelező taggá választását követően alattomos betegség támadta meg, s az év augusztusáig végzett vele. 1996. augusztus 28-án kísértük utolsó útjára az óbudai temetőben. A magyar szellemi élet kimagasló egyénisége szállt sírba vele. Biztos vagyok benne, hogy az utókor – hazánk határain túl is – nagyra fogja becsülni. Ezért is kellett róla szólnom nekem, aki ismertem.

KUBINSZKY MIHÁLY

alm K: Gáspár Gy. János

HOL JÁRNAK A VOLT KORMÁNYPÁRTOK? x 329MSZP

Választási vereségük sokkjának feldolgozása után 1999-ben a volt kormánypártok látványos feltámadása következett. A közvélemény-kutatások szerint év elején még magabiztosan vezetők Fideszszel szemben az MSZP jelentős előnyre tett szert, összességében azonban az adatok azt mutatják, hogy lényegében az 1998-as választások első fordulójának megfelelő támogatottsági arányok alakultak ki. Amennyiben a pártok szerinti tagolódástól eltekintünk, és elfogadjuk a kétpólusú politikai berendezkedés teóriáját, azt láthatjuk, hogy az erőviszonyok rendkívül kiegyenlítetttek, s amennyiben mindkét oldalon megvalósulna a pártok közötti együttműködés, egy azonnali választás eredménye szinte megjósolhatóan.

Az év során a támogatási arányok változásában két olyan politikai esemény tűnhet fel, amely látványos elmozdulást idézett elő. Az egyik a délszláv háború, amely széles körű aggodalmat váltott ki, s melynek során a média meglehetősen egyoldalúsággal a bombázások okozta károkat mutatta, s igen visszafogottan tájékoztatta a lakosságot a légitámadásokat kiváltó folyamatokról, a koszovói albánokat sújtó genocídiumról, az üldöztetések méreteiről. A vezető kormánypárt népszerűségvesztésében nagy szerepet kaptak a személyes támadások, a Fidesz erkölcsi tőkéjének megsemmisítését célzó akciók, melyek sorozata – az 1989-es

Az MSZP politikája háppmájos hársisúnek megnyerését célzó

vagy 1994-es előzményektől ezúttal eltekintve – már 1998-ban megkezdődött, s melyektől az ellenzéki stratégiák gyorsabb eredményeket vártak. A pártokat vezetőiken keresztül megítélő közvéleményben végül az Orbán Viktor családját érintő, s ezen keresztül a miniszterelnököt és pártját kompromittáló akció hozott fordulatot. Ebben közrejátszott a támadás elhárítását célzó stratégia hibája is: az az elképzelés, hogy az offenzíva magától is kimerül, s emiatt hosszú ideig késett a határozott cáfolat és pontos tájékoztatás. Az így áthangelődő közvéleményben mutatkozó ellenzéki pozíciójavulás azonban (ahogyan az a negatív propaganda eredményeit illetően általában érvényes) meglehetősen bizonytalan értékű. A szó szoros értelmében relatív, hiszen köztudott, hogy az MSZP százalékokban látványos előretörése mögött nem a támogatók számának hasonló emelkedése, hanem a Fideszt magukénak vallók elbizonytalanodása, pártot nem választása áll. Eppen ezért nem meglepő, hogy az év végétől (a rendkívüli, negatív hatások hatásának enyhültével és a gazdasági mutatók részben természetes módon, részben a kormány következetességének eredményeként javulása következményeként kialakuló „spontán sikerpropaganda” hatására) a kormányoldal támogatottsága kismértékű, de folyamatos és határozott növekedésnek indult.

Míndez indokolja, hogy a választási ciklus félidejéhez közeledve a teljesség igénye nélkül ugyan, de mégiscsak szemügyre vegyük a két korábbi, s természetesen a két év múlva esedékes választásokon revánsra készülődő kormánypárt mozgásait, politikai teljesítményét.

Az MSZP alapjában véve a két ciklussal korábban bevált kivárási taktikát újította fel és egészítette ki a negatív politizálás korábban nem ismert intenzitású eszközével. Az addig is kemény szókimondásáról ismert Fidesszel szemben a hangnem durvaságával operált, s a konfrontatív stílusért való felelősséget hatásosan áthárította. A támadások hevességével azonban nem állt arányban a bírálatok tartalmi megalapozottsága, az érvelés mélysége. A korábbi kormánypártok új alternatívát nem voltak képesek megfogalmazni, megjeleníteni. Eszköztárukban fontos szerepet kapott a szociális demagógia (amiben a szakszervezetek fölötti ellenőrzésüket kitűnően tudják hasznosítani), és a pénzügyi szigorítások párhuzamos, sőt, olykor egyidejű követelése.

Az ellenzéki politizálás legfontosabb eszközévé (nemcsak a korábban említett, a miniszterelnök közvetlen kompromittálására indított kampány esetében) a kormányoldalt sújtó, annak politikusait személyükben lejárató kampány vált. Ennek tudatosságát bizonyítja, hogy 1999 nyarától többféle megfogalmazásban rendre megjelent a két nagy ellenzéki párt kommunikációjában az a tétel, hogy a Fidesz elvesztette erkölcsi tőkét.

Az ennek bizonyítására indított akciók célja összetett volt: egyfelől elfedte a valóságos alternatíva kidolgozatlanágát, az MSZP politikai-ideológiai ürességét. Jellemző, hogy nem készült el az átalakulás 10. évfordulóját ünneplő, jubileumi kongresszusra az egy évvel azelőtt megígért program. Figyelemre méltó viszont, hogy *érdemi üzenet nélkül, tisztán negatív propagandával* az MSZP sikeresen szerepel. Vagyis a választók nemcsak általában közönyösek, hanem még az aktívabbak is azok: a konstruktív politika, az értékek kérdésében.

Az MSZP belviszonyai, tagolódása, áramlatai, stratégiai elképzelései a közvélemény előtt alig ismertek. Tudott ugyan, hogy egyes politikusai között (Nagy Sándor, Molnár Gyula, Kovács László, Horn Gyula) komoly pozícióharc bontakozott ki, sőt, a *nyilvánosan titkos* favorit Németh Miklós nevének fölvetése is bizonyos tagoltságra utal. A véleménykülönbségekről főlbukkanó információk azonban nem mutatják meg a létező konfliktusokat, hanem a pártnak csupán – ahogyan mondani szeretik – néppárti jellegét fejezik ki.

Az MSZP politikája változatlanul hagyományos bázisának megnyerését célozza: a nyugdíjasokét, a rendszerváltozás azon, nem csekély számú vesztesét, akikben töretlenül élnek a kádárista nosztalgiaák, gazdasági klientúráját, stb. A látottak alapján az MSZP beéri azzal, hogy pusztán a kormányzati alternatívát jelentő erejével vonzza magához a korábban az SZDSZ-hez kötődő balliberális érzelmű szavazókat.

Fölmérések mutatják, hogy a párt választói bázisa elöregedőben van. Ennek következtében (szemben a nemzedéki háttérét szélesítő Fidesszel) az MSZP fokozatosan, de egyre határozottabban generációs párttá válik. A bázis és a párt kapcsolata – hogy stílszerűen fogalmazzunk – dialektikus: nemcsak a támogatók ragaszkodnak az évtizedeken át megszokott stílushoz, némely esetben archoz, hanem a meghatározó politikusok egy része (Horn, Ko-

vács, Kósáné) maga is erősen kötődik a nyugdíjas korú vagy aktív pályafutása végéhez közeledő generációhoz. Megszólalásuk módja, tartalmi és stílári vonásai, értékvonzatai e korosztályhoz kötődnek.

A fiatalabb generáció figurái (mint Kiss Péter, Toller László, Földes György, Baja Ferenc) elődeik nyomán haladnak, tőlük függ elötrébe kerülésük, az ő nyelvüket beszélik, így saját generációjuk és a náluk fiatalabbak számára sem jelentenek új alternatívát, sikerüket a párt jó beágyazottságának köszönhetik. Az a kísérlet, amely az előző kormányzati ciklusban egyes gyermek- és ifjúsági mozgalmaknak az MSZP politikai vonzáskörébe vonására irányult (Xénia-láz Egyesület), részben a kivitelező személyes alkalmatlansága, részben az akció kiváltotta botrány, a megfigyelési ügyben való felelősség és (véltetően ez volt a döntő) a párt legfelsőbb vezetésével való szembeszegülés miatt a korábban frontembernek számító Schmuck Andor kegyvesztéséhez vezetett.

Az ifjúság megnyerésére irányuló törekvés 1998-ban szembeállította egymással az akkori koalíció pártjait: az SZDSZ liberalizmusa (a globalizáció, a korszerűség és a fogyasztói értékek stb. propagandaháttérével) tagadhatatlanul vonzó a fiatalság jelentős rétegei számára.

Az MSZP számára a fiatalítás, bázisépítés feladata megkerülhetetlen, a párt egyik legaktívabb zónája az Ifjúsági Munkacsoport, melynek elképzelései – noha olykor sarkított formában jelennek meg – érdemben nem különböznek a párt egyéb szervezeteiben, vezetésében megfogalmazott tételektől, így hatókörük nem terjed túl a párthoz amúgy is kötődők körén. A fiatalítás jelszavát a párt ifjabb politikusai elsősorban az MSZP-n belüli pozíciójuk javítására kívánják fölhasználni. E folyamatba illeszkedik a Fialat Baloldal és az Úttörőszövetség fúziója, kirívó példája a gyermekkel való politikai manipulációnak, és a pártállamban mozgalmi célra rendelt nemzeti vagyonrész párt- illetve magánvagyonná történő alakításának (Csillebérc).

Az MSZP gyakori hivatkozási alapja, hogy az EU-országok többségében szociáldemokraták vannak kormányon, s magát mint nyugati típusú szociáldemokrata pártot kívánja meghatározni. Az ennek érdekében folyó belső átalakulásról, egy „reformszocialista” szárny megjelenéséről azonban nem tudunk: így továbbra is az utódparti jelleg dominál. A szervezeti, ideológiai változások elma-

radásán kívül ezt támasztja alá a személyi kontinuitás. A Kovács László-féle vezetés gondolatszegény, ugyanakkor a pártelnök a jellegtelenség és visszafogottság vádját megszívlelte, az apparátusi semmitmondást a megfogalmazás élességével professzionálisan elegyíti.

A feltörekvő második vonal (Molnár Gyula, Kiss Péter) a jól ismert régiekhez hasonlóan szürke, és nélkülöz minden intellektuális vagy koncepcionális újdonságot, ami azt a feltételezést támasztja alá, hogy a párt holdudvarának egy kicsit is tehetséges tagjai kirajzottak a gazdaság és a média világába. A vészesnek látszó káderhiányt mutatja, hogy olyan figurák – a nyilvánosan trágárkodó Toller László, a megkopott népszerűségű Keleti György, a párttársáról titkos információkat kérő, drogcsempészként lebukott fia ügyei révén menthetetlenül kompromittálódott Vancsik Zoltán – váltak frontemberré, akik valaha csak a tartalékcsapat erősségei lehettek volna. Ugyanezt a feltételezést támasztja alá, hogy a párt a hazai politikai palettáról majd egy évtizede eltűnt Németh Miklós csatasorba állításával véli megoldhatónak azt a problémát, amit a személyi és ideológiai alternatíva hiánya jelent. Vagyis pozitív program helyett az egykori (egyébként a valósággal nem igazolható) nosztalgiák felidézésével kívánja növelni társadalmi befolyását.

Az MSZMP-s kontinuitás ezzel is megerősített ténye nem okoz az MSZP-ben zavart: a pártállam utolsó kormányfőjének a rendszerváltás miniszterelnökévé markírozása megfelel annak a doktrínának, amely a kommunista kísérletből való elszakadás manőverét kommunista érdemnek tekinti. A folytonosság kísértete jelenik meg a szélsőballal, a Munkáspárttal való csendestársi kapcsolatban is. Nem egyes önkormányzati együttműködésről, választási segítség elfogadásáról van szó, hanem sokkal súlyosabb ügyről. Jellemző a Thürmer Gyula által Milosevicnél tett látogatásra reagálás: az MSZP nem igazán határolódott el ettől a gesztustól, sőt, felismerve a pacifizmusra hajló közhangulat kiszolgáltatásában rejlő propagandisztikus előnyöket, a NATO-jogosítványok felülvizsgálatának felvetésével közvetve maga is Milosevicnek nyújtott morális támogatást.

A külpolitikusok vezette MSZP külpolitikai vonalvezetésének ez a megdöbbenő zavara több tényezőre vezethető vissza. Csak az egyik az olcsón megszerezhető támogatásnövekedés, amely

a Magyarországot úgymond háborúba sodró Orbán-kormányral szemben a felelősségteljesen semleges (vesd össze Thürmerék alternatívája a NATO-tagsággal szemben) magatartást sugározza. A korábban szervilisen NATO-párti Kovács László pártelnökként, a háború eskalációjával kapcsolatos aggodalmakra építve, a korábban megadott repülési engedély felülvizsgálata ötletével a nyugati szociáldemokraták rosszallását is kiváltotta, s egyúttal Magyarország nemzetközi megítélésének is ártott. Az inkoherens és cinikus irányváltásban nemcsak bizonyos napi célszerűségi szempontok játszottak szerepet, hanem a korábbi évtizedekben kondicionálódott, és csak részben politikai reflexek is. Ezek közé illik az internacionalizmus jelszavát hangsúlyozó közömbösség nemcsak a NATO- és EU-országok értékelvei, humanitárius és demokratikus céljai és propagandája, de a mások szenvedései iránt is.

Az MSZP nem tudott megbirkózni korábbi korrupciós potenciáljának visszaszorításával sem. Az elsőfokú elmarasztaló ítélet megszületése után is ragaszkodik Boldvai László esetében az ártatlanság vélelmének normájához, nem mondatta le a több mint gyanús ügyeket kivitelező Sándor Lászlót, s a nyilvánvalóan védhetetlen Paszternák-ügyben sem szólalt meg igazán határozottan. Sajátos következtetésekre ad lehetőséget az, ahogyan párttársaival kapcsolatosan Schmuck Andor a leleplezéseket ígér majdani könyvéről vagy Csintalan Sándor közjegyzői letétbe helyezett jegyzeteiről beszél. Ezzel összefüggésben még inkább figyelemreméltó az a tény, hogy a balliberális pártok több prominens szereplője a súlyos köztörvényes vádakkal tartósan előzetes letartóztatásban lévő Tasnádi Péterrel tart fenn bensőséges kapcsolatot.

Az SZDSZ tartósan nem képes kilábalni abból az identitásválságból, amelybe még az Antall kormány működése idején került, amikor a heveny antikommunista propagandával kialakított politikai énképhez a sokáig fő ellenségnek tekintett szocialistákkal való bensőséges együttműködésbe kezdett. Azóta nyilvánvalóan nem képes és nem is készül önálló alternatíva megjelenítésére, támogatottsága ezért minden média-hátszél ellenére sem képes fölülkerülni azon a sávon, amelyen belül a parlamenti bejutáshoz szükséges küszöbérték is veszélyben van. Az MSZP-vel való szoros illetve versenytársi viszonyról ötletszerűen felvetett üzene-

tek, a gyakorlati politizálás és az ideológiai jelszavak közti ellentmondás, a többször a nyilvánosság előtt is megjelenő defetizmus a párt egykor oly hatékonyan működő kemény magjának értelmiségi vitakörré alakulására enged következtetni, ami nem tesz lehetővé széles körben hatékony politizálást, viszont értelmiségi körökben nem hatástalan. Ebben nagy szerepe van annak, hogy a rendszerváltoztatás évtizedében a liberális párt vezető értelmiségi teoretikusai és médiatámogatói kiválóan működő nemzetközi kapcsolatrendszert alakítottak ki, s ezt az 1994–1998 közti választási ciklus, illetve a ma az SZDSZ túlélési reményeit egyedül élteteti fővárosi vezetés építette, illetve gyámolította klientúra ma is hatékonyan működik.

Az SZDSZ általános defenzíváját a fővárosi önkormányzatból indított rohamok (pl. a jelenleg éppen kifulladásig látszó metróügy) és a maradék médiapozíciók biztosította szereplések vannak hivatva elfedni. Ez a két bázis azonban – kiegészülve az említett értelmiségi körök támogatásával – igen erős, a pártot, mélyrepülése ellenére sem lehet leírni.

Az ellenzéki vezetőség (vagy a képviselő-testületen belül ellenzéki többségű) önkormányzatok országos politikai célok érdekében való fölhasználása nem egyedi eset, a fővárosi példa azonban kiugróan látványos szereplési lehetőségeket kínál.

A párt eszmei-ideológiai kiüresedése az elemzők számára szembeötlő, a választók véleményét a szavazóbázis szűkülése jelzi. A párt ideológiája az elvont érdekvédelmi elképzelések médiasúlykolására (például a zámolyi cigánycsaládok ügyében vagy az abortuszkérdés fölvetésében), a globalizáció áldásainak hirdetésében, az antiszemitizmus elleni harcban fejeződik ki.

Ebbe a folyamatba illeszkedett az a belső vita, amely a NATO-akcióban való magyar részvétellel kapcsolatban bontakozott ki: a doktriner pacifizmus és a doktriner liberalizmus vitáját a politikai pragmatizmus döntötte el.

Ez a konfliktustípus tört fel az SZDSZ és a Hit Gyülekezete viszonyát firtató kérdésekben, a kis(?)egyház vezetőjének politikai ambícióival, pénzügyi visszaéléseivel kapcsolatos vitában, lényegében a két szervezet zavaros viszonyáról szóló vádakát nem sikerült megcáfolni.

Az előző koalíció pártjainak a választást követő támogatásvesztést (az SZDSZ csendes eróziója mellett) sikerült ellensúlyozniuk.

Ezt az eredményt, az 1999-es pozíciójavulást nem konstruktív politikával, új alternatíva megjelenítésével érték el, hanem a Fidesz-kormány nehézségeinek és hibáinak kihasználásával. Ehhez járult a Fidesz választási győzelmét megalapozó célkitűzéseknek (polgárosodás, EU-konform társadalmi szerkezet kialakítása, leszakadt térségek felzárkóztatása stb.), programoknak részleges vagy teljes átvétele, saját elképzelésként való bemutatása. E retorikát egészíti ki a saját kormányzás időszakában elkövetett hibák, mulasztások illetve az akkori politika következményeként jelentkező problémák (társadalmi szakadás, vámterületi gazdaság szűkülése, stratégiai függőséghez vezető privatizációs politika, infrastrukturális beruházások elakadása) „átterhelése” a mai kormányra, amit az ezek miatti heves támadások követnek.

k: Erdődy János
a.k.

GÁSPÁR G. JÁNOS

(43) 329

A NÉMET DEMOKRÁCIA PRÓBÁJA

9

A pártfinanszírozási botrány és következményei

1) A botrány kirobbanása és kezelése

Kohl újraválasztás

Az elmúlt hónapokban a német kereszténydemokrácia története legsúlyosabb válságát éli át, amióta Karlheinz Schreiber, a Torontóban élő üzletember bejelentése a pártelnök-kancellár Helmuth Kohl bevonásával végrehajtott titkos és törvénytelen pártfinanszírozási ügyletekről az úgynevezett „Spende-Affäre”-t kirobbantotta. Korunk kétségtelenül legjelentősebb politikusának és történelmi személyiségének hírbe hozatala komolyan megrázta az európai közvéleményt. A megdöbbenést fokozta, hogy hamarosan hiteles hírek jelentek meg a hesseni CDU svájci bankon keresztül lebonyolított szabálytalan pénzügyi manővereiről, melynek során ráadásul állítólag 8,5 millió DM nyomtalanul el is tűnt. A lavina elindult.

Kiderült, hogy Svájcban – ugyancsak az egykori kancellár tudtával – titkos kontórendszert működtettek a párttörvény által tiltott módon folytatott finanszírozás keretében. Ehhez kapcsolódott egy liechtensteini alapítvány a titkos adatok tárolására és

a kettős könyvelés leplezésére. Megalapozottnak tűnő hírek jelentek meg ugyanakkor a francia Elf Aquitaine gyanús németországi ügyleteiről, melyek szerint 1993-ban 100 millió DM kenőpénzt utaltak át (köztük politikusoknak is) a volt NDK-ban található Leuna-olajfinomító és több benzinállomás megvételéhez kapott támogatás honoráriumaként. A sokkhatást fokozta annak megszűllőztetése, hogy egy – az akkori frakcióvezető, Wolfgang Schäuble részvételével – 1994 júniusában hozott döntés értelmében többek között az a Thyssen vállalat kapott megbízást négy tengeralattjáró a mintegy 2,5 millió DM-mel támogatott megépítésére, amely milliókat fizetett Schreibernek egy kanadai páncélgyár létrehozásához. Majd a társadalmi hangulat „jobbításaként” azt is „leleplezték”, hogy 1994 decemberében a Treuhandanstalt 114 millió DM visszafizetését követelte a Thyssentől a volt NDK-ban lezajlott privatizációban való ellentmondásos részvételére hivatkozva.

A botrány kirobbanása a CDU tagságát és vezetését egyaránt alaposan megrázta. A zavart fokozta, hogy nem kaptak pontos tájékoztatást a teljes valóságról. A támogatóknak adott becsület-szóra hivatkozva Kohl nem működött közre az igazság felderítésében, inkább lemondott örökös tiszteletbeli pártelnöki címéről. A történetek felgöngyölítése újabb és újabb részletek fokozatos adagolásával zajlott, ami tovább erősítette a bizalmatlanság érzését és a növekvő hisztériát. A „Minden héten újabb katasztrófa”, avagy „Hazudozás mindvégig” és más címen megjelenő kommentárok tiltakoztak a félmagyarázatok, eltussolások, ködösítések ellen, és jelezték a bizalmi válság kiteljesedését, amely nem csupán az azonosított résztvevők, de a feltételezett érintettek szavahihetőségét, morális tekintélyét is kikezdte, aláásta.

Különösen megrázó hatást váltott ki, amikor fény derült arra a tényre, hogy Kohl sokkal inkább be volt vonva az ügyletekbe, mint azt kezdetben felfedte. (Amivel szembesülve hű minisztere, Norbert Blüm sírással küszködött.) Angela Merkel – a volt kancellárnak szintén bizalmi embere, az 1998-as választási vereséget követően a párt főtitkára –, aki kulcsszerepet játszott a felgöngyölítési folyamat felgyorsításában, a fordulat kapcsán megjegyezte: „Ez meghaladja mindazt a képzelőtehetséget, amellyel korábban rendelkezünk”. A Kohllal szolidaritást vállaló Schäuble „vallo-másai” során maga is kínos ellentmondásokba keveredett, ami

– mintegy a dráma kiteljesedéseként – kényszerű lemondásához vezetett. A centrumban zajló folyamattal párhuzamosan a heseni végeken is tovább mélyült a válság, immár az ugyancsak önellentmondásokba keveredő Roland Koch vezette keresztény-liberális tartományi koalíció létét is veszélyeztetve.

A még távolról sem lezárult történet nemcsak a CDU, hanem az egész német demokrácia jövője szempontjából súlyos kérdések sorát vetette fel, melyeknek megválaszolása a nemzetállami határokon messze túlmutató érvénnyel befolyásolhatja az európai politikai kultúra és demokráciák fejlődését.

Kohl szerepének megítélése

A kibontakozó politikai vita és társadalmi párbeszéd középpontjába érhetően Kohl szerepének, személyes felelősségének kérdése került. Sokan őszinte sajnálkozással, megértő szolidaritással fogadták a híreket. Mások nem kevésbé őszinte felháborodással, párton kívüli és belüli ellenfelei pedig alig leplezett kárörömmel reagáltak. A sokasodó diszkreditáló információk alapján erősödött az a meggyőződés, hogy az eset kezelése a német demokrácia és jogállamiság próbáját is jelenti, mindenekelőtt azt emelve ki, hogy egyetlen – mégoly sikeres – politikus sem helyezheti magát büntetlenül a törvények fölé. S az idézett többségi álláspontot az az általános vélemény sem kérdőjelezte meg, miszerint a volt kancellár bizonyosan egyetlen pfenninget sem használt fel személyes céljaira. A CDU helyzetét különösen nehezítette az a körülmény, hogy utolsó 25 éves története szinte teljesen összenőtt elnöke karrierjével, akinek egyénisége egyre inkább meghatározta pártja profilját és a róla alkotott képet.

A médiában formálódó diskurzust kezdetben alapvetően befolyásolta Kohl állásfoglalása, mely szerint „Nagyon fontosnak tartom, hogy az ember vigyázzon becsületére”. Az exkancellár magatartását több irányból heves kritika érte. Párton belüli szenvedélyes örökös ellenlábasa, Heiner Geißler az adományozók létezését is megkérdőjelezte, Norbert Blüm pedig egyenesen úgy vélte, hogy magatartásával Kohl „a becsületszó fogalmát rombolja szét.” A konzervatív Frankfurter Allgemeine Zeitung február 23-i számában a berlini Humboldt Egyetem Teológia Karának professzora, Richard Schröder a 17. századi lovagi regé-

nyekből előbukkanó feudális „hősnek” ábrázolta, aki egy premodern erkölcsi kódex szellemében személyes dimenzióit a formális, a hivatalos rovására előnyben részesíti, s az „adott szó szentségét” az alkotmányra tett hivatali esküje, a jog és a törvényesség elé helyezi. A sokak véleményének hangot adó filozófus arra is rámutatott, hogy a botrány kirobbanása ráirányította a figyelmet a társadalomban létező mindennapi kettős morál tarthatatlanságára, arra az egészségtelen beidegződésre, amikor a polgár szinte természetesen veszi tudomásul, hogy „a politikusok csalnak”, „a hatalom korrumpál”, s a helyzettel együtt kell élni.

Többen bírálták a volt pártelnök vezetési stílusát, különösen annak állítólagos demokratikus deficitjét. A felmerült kérdésekre reagálva Schäuble annak előrebocsátásával, hogy mindennek legalább két oldala van, Kohl rendkívül erős egyéniségét emelte ki: véleménye szerint nélkülözhetetlen szerepe volt a német egység megteremtésében. A demokrácia átfogó válságáról elmélkedők érveire reflektálva pedig nyíltan dezilluzionáló szándékkal megállapította: „A demokrácia azon az elven nyugszik, hogy valamennyien mindegyüttal bűnösök vagyunk.” – szertefoszlata a felelősök hibátlanságáról esetleg még tovább élő illúziókat.

A kialakult válsághelyzetet felelősséggel megközelítők mellett megjelentek a túldramatizáló értékelések is. Voltak, akik az itáliai viszonyokkal vontak párhuzamot. Kurt Biedenkopf, szászországi tartományi miniszterelnök, az összevetést pontatlannak és ízléstelennek nevezte. Elismerte, hogy a párttámogatás törvényes szabályait megsértették, de határozottan visszautasította azt a csúsztatást, mintha Németországban maffia jellegű struktúrák léteznének. A továbbiakban azt a minősítést is kifogásolta, amely súlyos megrázkódtatást emleget, mivel szerinte csupán érthető átmeneti elbizonytalanodás következett be, amely azonban távolról sem fenyegeti a CDU létét, sőt éppen a gyors megújulásra irányuló törekvéseket fogja megtámogatni, felerősíteni. Február 14-én az FAZ-ben megjelent interjújában pedig Schäuble a Bonni Köztársaság vezető erőinek, ezen keresztül pedig magának a Bonni Köztársaságnak – amely a német történelem egyik legsikeresebb, a modern német nemzet tudatot megalapozó periódusának bizonyult – teljes lejáratása, a bizalmi válság mesterséges elmélyítése és kiterjesztése ellen szólalt fel határozottan.

Az események hatása a párt(erő)viszonyok alakulására

Az elemző kommentárok jelentős terjedelemben foglalkoznak azal a kérdéssel, hogyan és milyen mértékben befolyásolja a kialakult helyzet az egyes pártok magatartását és pozícióját. A találgatások elsősorban érthetően a CDU jelenével és jövőjével foglalkoztak. Az értékelők egyetértettek abban, hogy Schäuble visszalépése utat nyitott a Kohl-korszak végleges lezárása, a 21. századi követelményeknek megfelelő meghaladása, az offenzív megújulás számára. Az áprilisban sorra kerülő pártkongresszuson az utódlás kérdése kapcsán a „kohliánusok” és a „modernizátorok” közötti heves vitára számítanak. Utalnak arra, hogy a folyamat a frakcióvezető megválasztásával már meg is indult és fontosnak tartják kiemelni, hogy Merz sikere a CSU-val való szoros egyeztetés eredményeként volt elérhető. Ugyanakkor jelzik azt is, hogy Merz győzelme a „koalíciós” partner soraiban is ellentmondásos fogadtatásban részesült: az FDP főtítkára, Guido Westerwelle egyetelműen bírálta társadalompolitikai kérdésekben képviselt szerepét megrögzött, merev konzervatív nézeteit.

A pártelnöki tisztség megszerzésére a sokak körében népszerű, s a kontinuitást megtestesítő volt hadügyminiszter, Volker Rühle visszalépését követően Angela Merkel esélyei megnövekedtek. Jelentős erő véleménye szerint a párt jelenlegi főtítkára rendelkezik a legjobb képességekkel az értékőrző, de egyben dinamikus modernizáció levezénylésére, az új és korszerű CDU megteremtésére. A gyökeres megújulás programját meghirdető Merkel a Ludwig Erhard-i gazdaságpolitika folytatójaként új szociális piacgazdaság megteremtését sürgeti, a szubszidiaritás elvének következetes érvényesítésével a helyi pártszervezetek befolyását, a párton belüli demokráciát kívánja megerősíteni, s mindenekelőtt a „C”, azaz a keresztény értékrend életre keltésére, erősítésére tesz ígéretet a globalizáció kiterjedő világában. A természetes okossága, rokonszenves stílusa és elfogadott szavahihetősége alapján egyre népszerűbb politikusnő sajátos adottságának tekintik, hogy a volt NDK-ból érkezett, társadalmi és környezetvédelmi kérdésekben a CDU liberális (e fogalom a német politikában nem számít az ellenfél lejáratására szolgáló szitokszónak) vonulatát képviseli. Személyét illetően egyes nyugati pártszervezetek irányából idegenkedés tapasztalható ugyanakkor, elsősorban a keletről jövő újítással

szemben. Mások viszont éppen azt hangsúlyozzák, hogy megválasztásával a CDU a maga területén egyedülálló módon s a végérvényesség igényével haladhatná meg az újraegyesítés során örökölt és mélyen ható regionális ellentmondásokat.

Mértéktartó politikai körökben is megfogalmazódott az a feltételezés, miszerint az elnökválasztási viták során felerősödhetnek a CSU „majorizálási” törekvései, melynek következtében a CDU jobbra tolódhat. (Egyesek szerint Merz megválasztása is éppen erre utal). A keresztény uniópártok együttműködésének mindeddig legnehezebb próbáját teremtő helyzetre mintaszerű tapintattal és önmérséklettel reagáló, a nyilvános bíráló megfogalmazását következetesen kerülő bajor vezetés ugyanis egyértelműen jelezte, hogy a közös jövő szempontjából kulcsfontosságot tulajdonít az új pártelnök személyének. Merkel főtitkár asszonynak a válságból kibontakozás érdekében tett lépéseit Münchenben sokra becsülik ugyan, jelölését mégis többen fenntartásokkal fogadják. Önmagában az a tény, hogy nő, fiatal kora (45 éves), a párton belül a „haladókhöz” közeledése és keleti származása alapján a kritikusok ugyanis úgy ítélik meg, hogy a délnyugati régióban sokan nem tekintenek és nem fogadnák el integráló személyiségnek. Az ellentmondások alapján egyesek kifejezetten a CDU-ban bekövetkező szakadás, egy radikális-populista irányzat kiválásának lehetőségétől is tartanak.

A német belpolitikában lejátszódó folyamatok hatására s egyben azok részeként figyelemreméltó erjedés indult meg az FDP-ben is. Február 14-i számában a Spiegel a németországi politikai rendszer alapjainak tektonikus eltolására irányuló hataloméhes próbálkozásnak minősíti a változtatások szorgalmazásában a motor szerepét betöltő Westerwelle kezdeményezését. A polgári koalícióhoz ragaszkodó és a koalíciós partner cserélgetése helyett erőteljes profiltisztítást szorgalmazó párt- és frakcióelnök Wolfgang Gerhardtal szembeni fellépéshez a párton belül hagyományosan jelen lévő szociálliberális ellenzékiek pozícióját jelentősen megerősítette az FDP jelentős befolyással rendelkező tiszteletbeli elnökének, gróf Ottó Lambsdorffnak az SPD-vel való együttműködés melletti elvi, perspektivikus állásfoglalása.

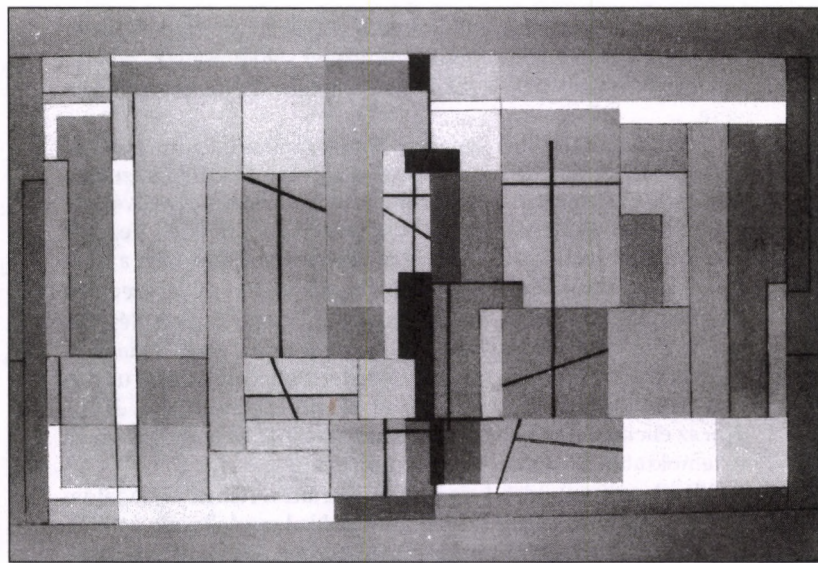
Kétségtelen, hogy a pártfinanszírozási botrányból az FDP igen sokat profitált. Népszerűsége jelentős növekedését jól mutatja, hogy a februári schleswig-holsteni tartományi választásokon

1999 őszének kudarcсорozatát megtörve magabiztosan sikerült az ötszázalékos küszöböt átlépnie, ami egyébként a szociálliberális helyi vezető Wolfgang Kubicki helyzetét erősítheti. A májusban esedékes, következményeiben stratégiai jelentőségű észak-rajna-westfáliai választásokon Gerhardt egykori vesztes kihívója, Jürgen Möllemann készül – megfelelő választási eredmény kiharcolását feltételezve – együttműködésre a helyi szociáldemokratákkal. Ismeretes, hogy Rajnavidék-Pfalz tartományban a Brüderle vezette FDP egyébként is az SPD-vel közösen kormányoz. Egy esetleg bekövetkező hesseni kormányváltás a vázolt tendencia felerősítésével pedig immár szövetségi méretű kurzusmódosításhoz adhat döntő impulzusokat. (Nem hagyható figyelmen kívül az említett összefüggésben, hogy eddigi megnyilatkozásai alapján sem az észak-rajna-vesztfáliai szociáldemokrata vezető Wolfgang Clement, sem maga a szövetségi kancellár Gerhard Schröder nem tekinthető a liberálisokkal való esetleges együttműködés merev elutasítójának.)

Miközben a zöldek szinte semmit nem profitáltak az elmúlt hónapok politikai eseményeiből, a változások legfőbb nyertesének egyértelműen az az 1999 során példátlan politikai kudarcokat elszenvedett SPD bizonyult, amely a legnagyobb rivális nehézségeinek köszönhetően visszaszerezte vezető pozícióját. Bár a választások finanszírozását szabályozó előírásokat megsértő CDU-ra a Bundestag drákói büntetést (41 millió DM) rótt ki, a parlament elnöke, a szociáldemokrata Thierse egyértelműen leszögezte: „az uniót nem szabad összeomlásba taszítani”, Schröder pedig határozottan kijelentette, hogy „erős ellenzékre van szükség.” A párt főtitkára, Müntefering ugyanakkor bejelentette, hogy az SPD nem tart igényt a CDU által büntetésként befizetendő összegből rá eső részre, és azt javasolja, hogy a kétes eredetű pénzek pártok finanszírozására történő felhasználása helyett a 41 millió DM-ot inkább közhasznú alapítvány létrehozására fordítsák.

Tanulságok és következtetések

Összegezve az elmondottak tanulságait, fontos következtetések levonására nyílik lehetőség. Kétségtelen, hogy a német demokráciának az elmúlt évtizedek legerősebb negatív kihívásával kellett szembenéznie, megbirkóznia. Ismeretes, hogy a kezdeti bizonyta-

SÍKOK ÉS TEREK, 1972

lankodásokat követően sikerült a válság kiteljesedését elhárítani. A pozitív fordulatot az az össztársadalmi konszenzusra építkező demokratikus meggyőződés alapozta meg, miszerint az alkotmányosság és a törvényesség alpnormáit és előírásait egyetlen politikus sem sértheti meg felelősségre vonás nélkül. A kibontakozást a pártok felelős, a demokratikus jogállamiság melletti elkötelezettséget minden más szempont elé helyező hozzáállása alapvetően megkönnyítette. Miközben ugyanis a sajátos helyzetből kínálkozó politikai önérdék-érvényesítés és a haszonszerzés lehetőségéről természetesen nem mondtak le, az ősi ellenfelek, a rivális szövetségesek, akárcsak a testvérpártok egyaránt tartózkodtak a pártpolitikai érdekeket szolgáló demagóg uszítástól, a közvélemény félrevezető heccelésétől.

A szociáldemokraták a szigorú felelősségre vonás és az előírt büntetés betartása mellett nem törekedtek a megroggyant ellenfél megsemmisítésére. Sőt, vezetőik az össznemzeti érdekeket

szem előtt tartó felelős gondolkodás jegyében arra figyelmeztettek, hogy minden demokratikus rendszer stabilitásának, zavartalan működésének nélkülözhetetlen feltétele az erős ellenzék létezése.

Rendkívül nehéz helyzetében, demokratikus megújulása érdekében a CDU vállalta a múlttal való szigorúan önkritikus szembenézést, de következetesen került a mazochista megnyilvánulásokat, a bűnbakállítás morálisan is veszélyes csapdáját. Vezetőit a kereszténydemokrata értékek erejében bízó elszántság, a múlt (sajnálatos botlásaik ellenére) kiemelkedő politikusaival szemben érzett tisztelet és hála, önbizalom és önértékes önbecsülés motiválja. S valamennyi szemben álló fél felismerte, hogy a kiegyensúlyozott politizáláshoz nélkülözhetetlen önbecsülés egyik ugyanakkor nélkülözhetetlen alapeleme az ellenfél megbecsülése, és csupán az ellenféllel szembeni tisztességes politizálás teremtheti meg a demokratikus önbecsülés belső feltételeit.

Mivel a német pártok és mindenekelőtt a német társadalom döntő többsége a felsorolt tulajdonságokkal rendelkezik, s a kívánatos értékektől eltérő politikai magatartást devianciának minősíti és elutasítja, a német demokrácia, valamennyi szereplőjének köszönhetően kiállta a próbát. S a válsághelyzet felszámolása egy következetes öntisztulás lehetőségét hordozza magában.

A CDU nincsen veszélyben. Sőt, megfelelően felkészült vezetőinek és stabil demokratikus értékeket valló, s azok betartását megkövetelő tagságának közös erőfeszítései eredményeként gyors, értékcentrikus: nemzeti, keresztény, konzervatív, liberális és egyetemes értékeket szintetizáló, a globalizáció, az európai integráció elmélyítése és kiszélesítése, valamint a nemzeti önazonosság megőrzése követelményeit szerves egységben kezelni képes megújulás előtt áll. Minden esély megvan arra, hogy sorait rövid időn belül rendezve, mint a történelmileg legeredményesebb és legnagyobb befolyással rendelkező európai konzervatív néppárt s a demokratikus Németország meghatározó ereje, testvérpártjainak is példát mutatva döntő, Magyarország szempontjából is pozitív szerepet játsszon Európa jövőjének alakításában.

ERDŐDY GÁBOR

SUMMARIES

Magyar Szemle Vol. IX., Nos. 3–4., April 2000, Budapest. Editor-in-Chief Gyula Kodolányi.

Let's Love Each Other, Kids. Editor's Note by **GYÖRGY GRANASZTÓI**, Chairman of Magyar Szemle Foundation..

MARGIT ÁCS, writer, editor, Kortárs, Budapest. **The Eclipse of What Was. Letter to Ann Applebaum.** Rejoining the argument of a famous essay published in *The New Criterion* in New York, Margit Ács analyses how the average professional and intellectual of the Kádár era, a marginalized figure of passive resistance, became the loser of the peaceful revolution of 1989–90, while members of the former nomenclature now flourish as "experts" and entrepreneurs..

FRANÇOISE MÉLONIO, Historian of literature, Sorbonne, Paris. **The Moment of Melancholy: Tocqueville and Proudhon After the Revolution of 1848.** The quick disillusionment, from opposite sides, of these two outstanding thinkers and politicians reveals the nature and function of revolutions in the life of societies.

Professor **GYÖRGY GRANASZTÓI**, former Ambassador in Brussels (1990–94), historian, Eötvös Loránd University, Budapest. **About the Seventies: Georges Duby in Hungary.** The story of the reception of the ideas of French historian Georges Duby from the Seventies on reveals subtle details of intellectual life and scholarship in Kádár's Hungary.

FÉRENC HORKAY HÖRCHER, political scientist, Péter Pázmány Catholic University, Piliscsaba. **The Inter-Subjective State.** The deeply-ingrained 18th century ideas of the state should be given up without sentimentality. The state also should give up its self-image as a closed system of professional bureaucracy. The state will survive to the extent it can include the politics of the *polis*, civil groups of self-government based on solidarity and community.

PÉTER BÉNDEK, political scientist, Péter Pázmány Catholic University, Piliscsaba. **The State in the Age of Globalism and Relativism.** The nation-state is fast losing its function, as the institutions of global politics and the interest groups of multinational firms take over the actual roles of government.

ANTAL CZETTLER, historian, Brugg, Switzerland. **The Independent Politics of Miklós Kállay and the German Occupation.** Prime Minister Kállay (1942–44), “the unwilling ally” of the Third Reich, played for survival and hoped for Anglo-American intervention from the Balkans, with the agreement of Regent Horthy. Having refused Nazi demands to deport Hungarian Jewry, and keeping Hungarian troops in Russia out of stronger involvement, his time had run out with Hitler, whose army occupied Hungary on March 19, 1944 by a coup.

ATTILA SZEPESI, poet and editor, Budapest, writes of reality beyond facts and things, as suggested in the visionary poem of Mihály Babits (1883–1941), *Crane-Dwarf-Battle*.

1% Metaphysics. For this issue, **GYÖRGY SZABADOS** has selected a passage from Mihály Babits’ 1933 essay, *The Death of Immortality*.

Survey – Books and Events

KATALIN KESERŰ. *A Source Publication.* The Szentendre painter of “space geometry”, Jenő Barcsay (1900–1988) is commemorated this spring by a unique exhibition at the Budapest University of Fine Arts, where he once taught, and by a collection of autobiographical notes, *Munkám, sorsom, emlékeim.* Képzőművészeti Egyetem, Budapest, 2000.

GÁSPÁR GRÓH. *The London–Rome Axis.* A review of the correspondence in the Seventies between the major exile writer László Cs. Szabó (London) and a close friend, art historian Zsuzsa Szőnyi (Rome), *Roma summus amor*, Kortárs, Budapest, 1999.

MOHÁS LÍVIA. *Stills.* A celebration of the collected poems of contemporary poet Magda Gutai, *Játszmakereső* (Orfeusz Könyvek, Budapest, 1999).

LÁSZLÓ STURM. *The Arbitrary Imagination*. On the latest novel of László Márton, *Árnyas fűtca* (Jelenkor, Pécs, 1999).

KLÁRA TÓTH. *A Passing Memory?* Review of the prizewinning movie of the Hungarian Film Week, *Glamour*, by Frigyes Gödrös.

GYÖRGY BEKE. *Limestone and the World at Large*. About Ferenc Balázs, the short-lived Transylvanian pastor-writer of the Thirties, on the occasion of the reissuing of two of his works, a memoir and a sociology. (*Bejárom a kerek világot* and *A rög alatt*, Püski, Budapest, 1999).

KATALIN METZ. *A Sentence Has Been Passed*. Our theatre critic reviews a production of Brecht's *Mother Courage* at the Vígyszínház, and a first play by Kornél Hamvai, *Hohérok hava* (*Month of Executioners*) at the Katona József Színház, Budapest.

MIHÁLY KUBINSZKY. *In Memory of Gyula Hajnóczy*. A major figure of Hungarian architecture, Gyula Hajnóczy (1920–1996) wrote probably the best history of the architecture of Antiquity (also translated into German), a new theory of space with over 150 new technical terms, while also being in charge of restorations of such Roman sites in Hungary as Savaria, Aquincum and Gorsium.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *Where Do the Former Governing Parties Go*. A column on domestic politics. A lack of real political program and clear political profiles on the Left is being covered up by a hectic confrontational style in Parliament and in the media.

GÁBOR ERDŐDY. *The Test of German Democracy*. Hungary's former Ambassador to Bonn looks at the CDU scandal of party finances against the wider background of German politics.

Illustrations in this issue show the work of Jenő Barcsay (1900–1988), painter, draughtsman.

This issue contains the Indexes of Magyar Szemle for 1999.

E SZÁMUNK SZERZŐI

ÁCS MARGIT (1941, Budapest): író. A Kortárs szerkesztője. Könyvkritikákat, tanulmányokat ír. Füst Milán-díj (1989), József Attila-díj (1991). F. m.: *Csak víz és levegő* (novellák, 1977), *Beavatás* (kisregény, 1979), *Kard, korbács, alamizsna* (elbeszélések, 1983), *A gyanútlan utazó. Az esély* (kisregények, 1989).

BEKE GYÖRGY (1927, Uzon – Románia): író, újságíró. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen szerzett magyartanári oklevelet. Riportok, interjúk, regények, tanulmányok szerzője.

BÉNDEK PÉTER (1968, Pécs): történelem–angol–filozófia szakon végzett az ELTE-n. Rendszeresen publikál politikai–filozófiai, politikaelméleti témakörökben. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója.

CZETTLER ANTAL (1925, Budapest): történész. 1944-ben érettségizett a gödöllői premontreieknél. Részt vesz az ellenállásban, orosz fogságba kerül. Jogi diplomáját, mivel édesapja politikai elítélt volt, csak 1962-ben szerzi meg. 1968-ban Svájcba emigrál. Cikkeket és tanulmányokat ír a közelmúlt magyar történelméről. Magyarul megjelent: *Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–41*, Magvető, Budapest, 1997.

ERDŐDY GÁBOR (1951, Budapest): történész, diplomata. A történettudományok kandidátusa. 1992–1996. bonni nagykövet. Az ELTE 19. Századi Történelmi Tanszékén tanít. F. m.: *A magyar kormányzat európai látóköre 1848-ban, Hermann Ottó és a társadalmi-nemzeti felemelkedés ügye, A 19. századi német liberalizmus*.

FRANÇOISE MÉLONIO: a francia irodalom professzora a párizsi Sorbonne-on, Alexis de Tocqueville összes műveinek szerkesztője (Gallimard Könyvkiadó).

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRANASZTÓI GYÖRGY (1938, Budapest). történész, egyetemi tanár, a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézetének főigazgatója. 1990–1994 között nagykövet a Belga Királyságban, valamint a NATO és az Európai Unió mellett. Publikációi elsősorban társadalomtörténeti témájúak.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus, a MEH Stratégiai Elemzőközpont munkatársa, óraadó a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. A *Magyar Szemle* rovatvezetője.

HORKAY HÖRCHER FERENC (1964 Bp.): 1987-ben végzett az ELTE magyar–angol esztétika szakán. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi és Jogtudományi Karának tanára. A lapban közölt tanulmány a Bolyai-ösztöndíj keretében készült.

KESERŰ KATALIN (1946, Pécs): művészettörténész. Kutatási területe a századforduló, a 19. századi és a kortárs magyar művészet. Az Ernst Múzeum igazgatója.

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. A Soproni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt (1992). Ybl-díj, Prof. emeritus cím (1996).

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Napi Magyarország munkatársa.

MOHÁS LÍVIA (1928, Bogács): pszichológus, író. F. M.: *Találkozás önmagunkkal* (1979), *Az oroszlanos kert* (1981), *Kölykök a júdásfa alatt* (1988), *Theodora* (1995), *A táncos, a politikus, a nő* (1998). 1999-ben utóbbiért az Év könyve-díjat kapott.

STURM LÁSZLÓ (1967, Budapest): irodalomtörténész, az irodalomtudományok kandidátusa. Kutatási területe Krúdy Gyula és a századelső magyar irodalma.

SZEPESI ATTILA (1942, Ungvár): költő. 1970 óta jelennek meg verseskötetei, esszégyűjteményei. Újabb művei: *Erdőmaszkok* (esszék, 1999), *Széltorony* (válogatott versek, 1999). József Attila-díj: 1980, Weöres Sándor-díj (2000).

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista.

A KORTÁRS KIADÓ TAVASZI ÚJDONSÁGAI

DOMOKOS GÁBOR: *Hajnali történetek*
Elbeszélések. 96 oldal, 750 Ft

Az első határnyitás. (Sopron, 1989. augusztus 19.)
232 oldal, 1120 Ft

HORVÁTH ORSOLYA: *Kihagyott helyek.* Versek.
Új Látószög-könyvek. 80 oldal, 550 Ft

KURUCZ GYULA: *Lukács evangéliuma.* Regény.
222 oldal, 1300 Ft

SZŐNYI ZSUZSA: *Vándor és idegen.*
Mária-levelek, emlékek. Phoenix Könyvek.
180 oldal, 1400 Ft

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: *Studia Hungarolatina*
180 oldal, 1200 Ft

A MAGYAR SZEMLE KÖNYVEI

- 1993 *Autonómia és integráció. Tanulmányok.* Szerk.: Molnár Gusztáv. (Magyar Szemle Könyvek) 118 oldal, 600 Ft
- 1994 **JESZENSZKY GÉZA:** *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918).* (Magyar Szemle Könyvek) 360 oldal, 1100 Ft
- 1998 **MARTONYI JÁNOS:** *Európa, nemzet, jogállam.* Tanulmányok, interjúk. Az Európai Utassal közös kiadás. 260 oldal, 880 Ft
- 1999 **HERCZEGH GÉZA:** *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Magyarország a világháborús Európában 1914–1945.* (Magyar Szemle Könyvek) 596 oldal, 1960 Ft

Előkészületben:

EGEDY GERGELY: *A modern konzervatizmus.* (Magyar Szemle Könyvek) kb. 240 oldal, 1100 Ft

SOOS GÉZA–HADNAGY DOMOKOS: *A magyar függetlenségi mozgalom.* Amerikai dokumentum első magyar kiadása. Szerk.: Török Bálint. (Magyar Szemle Könyvek) kb. 160 oldal, 960 Ft

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza
Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Hírlap-előfizetési és Elektronikus
Posta Igazgatóság.
Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

MNB 11707024-20332033
vagy

levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBI
HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTIJÁK
BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai
aluljáró; Flórián üzletközpont; Bé-
csi út 122-124.; Déli pályaudvar,
lapüzlet; Kosztolányi tér; Buka-
rest Étterem, lapüzlet; Újpest, Ár-
pád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó
utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró,
lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó
u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi
udvar; Nyugati téri lapüzlet; Já-
szai Mari téri aluljáró; Erzsébet
krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüz-
let; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-
Zsilinszky u. 76., közlönybolt; Le-
hel tér, Gogol utcai lapüzlet; Mó-
ricz Zsigmond körtér, 6-os villa-
mos végállomása; 114. postahiva-
tal; Moszkva tér, Gomba; Örs ve-
zér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ
KÖNYVESBOLTOK BUDAPEST-
TEN: ATLANTISZ KÖNYVSZI-
GET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS
KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek te-
re 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., And-
rássy út 45.); LITEA KÖNYVES-
BOLT (I., Hess András tér 4.);
CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT
(II. Margit krt. 7.); PONT KÖNY-
VESBOLT (V., Mérleg u. 6.); OSI-
RIS KÖNYVESBOLT (V., Veres
Pálné u. 4-6.) MAGYAR RÁDIÓ,
PAGODA; VINCE KÖNYVES-
BOLT (I., Krisztina krt. 24.); a BA-
LASSI KIADÓ könyvesboltjában
(II., Margit u. 1.) korábbi száma-
ink is kaphatók.

HERCZEGH GÉZA

A SZARAJEVÓI
MERÉNYLETTŐL
A POTSDAMI
KONFERENCIÁIG

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

Második kiadás. Ára 1960 forint, lapunk előfizetőinek
a szerkesztőségben 1500 forint.

Az érdekel, ami a beregszászi Órhegyen túl van. Nem a néhány tengődő falu a királydinnyés porban, a száguldó ördögszekerek háttérében. A portölcsérek közt legelésző birkacsordák meg az út szélén rozsdásodó autóroncok. A végtelen térnek az az acélszürke, álomi visszfénye vonz ma is, amit ötvenévesen egy pillanatra elveszítettem, aztán hitem szerint sikerült újra megtalálnom.

Mert az a tér, az Órhegyen túl, le nem határolt. Az a „túli táj”. Benne vannak a Takla-Makán romvárosai, a pusztaságban álló halotti tornyok, meg a domboldalon itt-ott rejtelmesen álló kő-teknősbékák. Az Amur menti tigriseknek állított erdei oltárok, melyek előtt a mandzsu vadász imát mormol. Ott ködlik elfeledten a tenger mélyén jáspis Lamú, márvány Tien-kuin. Anglor-vat szoborerdőkkel díszített templomai. És ott vannak a tevék sárgult csontjai meg a barlangokba rejtett fóliánsok is, melyekből Stein Aurél megtalált egy kisebb könyvtárra valót.

Ami pedig az Órhegyen innen van, érdektelen adat, tény és dokumentum. Koszlott kacat, ami említésre sem érdemes. Torz akácfa és varjúcsapat. Rozsdás szögek és nejloncafatok a sárban. Öngyújtó és cigarettásdoboz a zsebemben. Papírfecniken néhány telefonszám.

SZEPESI ATTILA

9 771216 623000